

MARIE BLÁHOVÁ, MLADA HOLÁ,
KLÁRA WOITSCHOVÁ (ed.)

PANOVNICKÁ REPREZENTACE V PÍSEMNÉ KULTUŘE VE STŘEDOVĚKU

SBORNÍK PRACÍ K ŽIVOTNÍMU JUBILEU
PROFESORA IVANA HLAVÁČKA

KAROLINUM

Pouesti Sfalomunowy syna dan
dona krale israhelskeho k nauce
rozumny slova mudrosti. a ku
prizeci vmyseleho vzenye sprau
edlnosti u mania u mynnyosti. A ku
fale dona

3
ezit. a w dwerze
slova swa rzku
lugete dyecynst
skody za dagn. D
vmyeny. A law
ny. a pat k wam
kazy wam slova
sal a wy ste inu p
ku swu a ne byl z
zriet. potupiliste
me tresk. canyste
rozsmrygy wa sse
ti z toho k lam k d
gesstoste lekali k d
bie da. a za huba v
k dyz naway przig
k dy k emnye wz
ssym. S kano wsta
proco ze su nenau

Panovnická reprezentace v písemné kultuře ve středověku

Sborník prací k životnímu jubileu profesora Ivana Hlaváčka

Marie Bláhová, Mlada Holá, Klára Woitschová (ed.)

Recenzovali:

PhDr. Lenka Blechová, PhD.

PhDr. Jan Zdichynec, PhD.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2021

Redakce Václav Hozman a Magdaléna Smějsíková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2021

© Marie Bláhová – Mlada Holá – Klára Woitschová (ed.), 2021

Na obálce: Bible olomoucká: Král Šalamoun, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 1/II, fol. 1r.

ISBN 978-80-246-4824-8

ISBN 978-80-246-4851-4 (pdf : online)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.
(foto: Markéta Růčková)

OBSAH

Tabula gratulatoria	7
Devětkrát o profesoru Ivanu Hlaváčkovi <i>Jan Kahuda</i>	12
<hr/>	
Každodennost a formy reprezentace na panovnickém dvoře	17
Die Stimme des Kaisers „vor Ort“ <i>Theo Kölzer</i>	18
Byl Václav II. dyslektik? <i>Josef Žemlička</i>	31
Přemyslovský kult v rukopisech Kunhuty, abatyše svatojiřského kláštera <i>Renáta Modráková</i>	40
Ne/znalosti o jídelníčku na panovnickém dvoře <i>Dana Dvořáčková-Malá</i>	51
Dvě návštěvy Václava IV. v Budyšíně a ve Zhořelci <i>Lenka Bobková</i>	61
Koně a reprezentace v českých kronikách předhusitské doby <i>Hana Pátková</i>	72
Melancholie a literární terapie portugalského krále <i>Zdeněk Žalud</i>	88
Matyáš Korvín a knihtisk <i>Kamil Boldan</i>	97
<hr/>	
Královský majestát očima současníků a následujících generací	117
„Hltavá vydra, věrný chrt.“ Reprezentace špatného vládce ve Froissartových <i>Kronikách</i> <i>Martin Nejedlý</i>	118
Historická literatura na dvoře Václava IV. <i>Marie Bláhová</i>	135
Postoje pražských radikálních kazatelů ke královské moci v předvečer husitské revoluce <i>Jindřich Marek</i>	150
Panovnická moc a církevní krize v Diamantu zápasících orlů Winanda ze Steegu <i>Pavel Soukup</i>	164

Galeria władców czeskich w oczach Jana Długosza <i>Wojciech Iwańczak</i>	180
Alexandr Veliký a rady panovníkovi v rukopisné kultuře středověkých Čech <i>Pavčina Cermanová a Václav Žůrek</i>	202
Une Renaissance de l'acte royal? La souveraineté écrite de François I ^{er} (1515-1547) <i>Olivier Poncet</i>	219
Bildberichte vom König? Peter Rück's Theorie der diplomatischen Semiotik in der Rückschau <i>Thomas Vogtherr</i>	233
<hr/>	
Zeměpanská správa a úřední písemnosti	245
Written culture and administration: the ecclesiastics of Braga and the documents of the first king of Portugal <i>Maria Cristina Cunha</i>	246
Les ordonnances aux archives: La conservation par le roi de France de sa production normative (xii ^e -xv ^e siècle) <i>Olivier Guyotjeannin</i>	258
Arengi dokumentów książąt oświęcimskich <i>Antoni Barciak</i>	276
Platnost listin sesazeného krále: právní akty českého krále Jindřicha Korutanského po roce 1310 <i>Tomáš Velička</i>	288
Die Unterfertigungen des Kanzlers auf den feierlichen Diplomen des österreichischen Herzogs Rudolf IV. (1358-1365) Eine Imitatio der Herrscherurkunde? <i>Christian Lackner</i>	309
L'administration ducale et la grande politique L'octroi de lettres de rémission par les ducs de Bourgogne au XV ^e siècle <i>Walter Prevenier</i>	325
Palatinátní listina Václava IV. pro milánského měšťana Francisca de Fossato v rukopise sign. Pal. lat. 701 vatikánské knihovny Palatina (střípek do mozaiky česko-italských vztahů na přelomu 14. a 15. století) <i>Stanislav Petr</i>	336
Panovnické listiny vydané v letech 1420-1526 královskému (věnnému) městu Jaroměř <i>Jana Vojtíšková</i>	356
Slezská knížata jako reprezentanti českého krále v Horní Lužici v pozdním středověku <i>Mlada Holá</i>	375
<hr/>	
Seznam zkratek	386

TABULA GRATULATORIA

Helena Adamcová
Gerd Althoff
Kurt Andermann
Kristýna Ansorgová
Robert Antonín
Michaela Antonín Malaníková
Milan Augustin
Ignasi J. Baiges Jardí
Tomáš Baletka
Stanislav Balík
Přemysl Bar
Pavel Baran
Wojciech Baran-Kozłowski
Antoni Barciak
Stanislav Bárta
Milena Bartlová
Milena Běličová
Zdeněk Beneš
Emilie Benešová
Klára Benešovská
Zdeněk Beran
Věra Beránková
Jana Berka
Karol Bílek
Magdalena Biniáš-Szkopek
Marie Bláhová
Lenka Blechová
Lenka Bobková
Václav Bok
Kamil Boldan
Martina Bolom Kotari
Michael Borgolte
Franz-Albrecht Bornschlegel
Jaroslav Boubín

Daniela Brádrlerová
Milena Bravermanová
Pavel Brodský
Daniela Brokešová
Václav Bůžek
María Milagros Cárcel Ortí
Pavlna Cermanová
Balázs Csiba
Miroslava Ctiborová
Maria Cristina Almeida e Cunha
Bogusław Czechowicz
Martin Čapský
Jana Čechurová
Jan Čermák
Alena M. Černá
Tomáš Černušák
Petr Čornej
Ivana Čornejová
Denko Čumlivski
Heide Dienst
Radek Diestler
Jan Dobeš
Józef Dobosz
Daniel Doležal
Eva Doležalová
Lucie Doležalová
Eva Drašarová
Wojciech Drelicharz
Václav Drška
Marek Ďurčanský
Ladislav Dušek
Květoslava Dvořáková
Ivana Ebelová
Jan Edl

Petr Elbel
Jiří Fabšic
Frederik Federmayer
Irmgard Fees
Olga Fejtová
Franz J. Felten
Michal Fiala
Eva Fialová
Gerhard Fouquet
Martin Franc
Jindřich Francek
Lidmila Franková
Ingeborg Fuhrmann-Hoffman
Lukáš Führer
Miroslava Fůrová
Zbyszko Górczak
Eva Gregorovičová
Hana Gutová Vobrátílková
Olivier Guyotjeannin
Alena Hadravová
Ota Halama
Jan Hálek
Helena Hálová
Jan Hanousek
Reinhard Härtel
Jaroslava Hausenblasová
Dalibor Havel
Alfred Haverkamp
Thérèse de Hemptinne
Karel Herčík
Peter Hilsch
Petr Hlaváček
Ivo Hlobil
Marie Hodinářová
Jaroslava Hoffmannová
Zdeněk Hojda
Mlada Holá
Pavel Holub
Martin Holý
Václava Horčáková
Marta Hradilová
Hana Hrachová

Jan Hrdina
Martina Hrdinová
Anežka Hrebíková
Květa Hrnčírová
Michaela Hrubá
Petr Charvát
Kateřina Charvátová
Eva Chodějovská
Hana Chocholoušková
Petr Chotěbor
Wojciech Iwańczak
Michal L. Jakl
Tomáš Jakl
Libor Jan
Jitka Janečková
Dalibor Janiš
Marianna Janoštinová
Agnieszka Januszek-Sieradzka
Tomasz Jasiński
Wojciech Jasiński
Nikolas Jaspert
Kateřina Jišová
Ingeborg Johanek
Peter Johanek
Hana Jordánková
Tomasz Jurek
Jan Kahuda
David Kalhous
Tomáš Kalina
Antonín Kalous
Bohdan Kaňák
Jan Kašpar
Jan Klápště
Helena Klímová
Jan Klípa
Tomáš Klír
Nataša Kmočová
Tomáš Knoz
Pavel Koblasa
Barbora Kocánová
Maria Koczerska
Štěpán Kohout

Helena Kokešová
Zdeňka Kokošková
Petr Kolář
Theo Kölzer
Stanislav Konečný
Jana Konvičná
Petr Kopička
Božena Kopičková
Irena Korbelařová
Jana Kořínková
Adam Kosto
Pavel Kouřil
Daniel Kovář
Petr Kozák
Pavel Krafl
Irena Krčilová
Tomáš Krejčík
Petr Kreuz
Helena Krmíčková
Jitka Křečková
Petr Kubín
Kateřina Kubínová
František Kubů
Rudolf Kučera
Zlataše Kukánová
Jan Kuklík
Renata Kuprová
Jiří Kuthan
Robert Kvaček
Helena Lacinová
Christian Lackner
Marek Laštovka
Václav Ledvinka
Anders Leegaard Knudsen
Milena Lenderová
Viliam Leysek
Janusz Łosowski
Pavla Lutovská
Ladislav Macek
Marie Macková
Vlasta Mádlová
Kamila Mádrová

Franz Machilek
Dana Malá
Werner Maleczek
Marie Malivánková Wasková
Karel Malý
Cristina Mantegna
Běla Marani-Moravová
Jindřich Marek
Jan Mareš
Petr Mareš
Markéta Marková
José Marques
Miloslav Martínek
Zdeněk Martínek
Alena Martínková
Lenka Martínková
Martina Maříková
Marzena Matła
Lenka Matušíková
Eduard Maur
Renata Mayerová
Jaroslava Mendelová
Mark Mersiowsky
Jiří Mikulec
Eduard Mikušek
Jolande Minářová
Jitka Močičková
Renáta Modráková
Jindřiška Mošanská
Wojciech Mrozowicz
Heribert Müller
Jörg Müller
Karel Müller
Alena Nachtmannová
Jana Nechutová
Martin Nejedlý
Petr Nejedlý
Jan Němec
Jan Němeček
Věra Němečková
Lenka Neřoldová
Giovanna Nicolaj

Bedřich Nosek
Alena Nosková
Jozef Novák
Jana Nováková
Jiří Novotný
Robert Novotný
Robert R. Novotný
Krzysztof Ożóg
Jaroslav Pánek
Anna Paner
David Papajík
Jan Pařez
Hana Pátková
Alexander Patschovsky
Marcin Pauk
Alena Pazderová
Jaroslav Pažout
Jan Pelant
Jiří Pešek
Jiří Pešta
Stanislav Petr
Jiří Petrášek
Romana Petručíková
Bettina Pferschy-Maleczek
Štěpánka Pfliegerová
Dana Picková
Laděna Plucarová
Magdalena Pokorná
Olivier Poncet
Zdeněk Pousta
Walter Prevenier
Jiřina Psíková
Petr Rak
Václav Rameš
Jana Ratajová
Marie Repásová
Lukáš Reitinger
Alena Richterová
Francesco Roberg
Bohumír Roedl
Juraj Roháč
Jiří Roháček
Markéta Růčková
Vladimír Růžek
Marie Ryantová
Jan Ryba
Pavčina Rychterová
Sylva Řeřichová
Milada Říhová
Jane Sayers
Milada Sekyrková
Eva Semotanová
Michal Severa
Eva Schlotheuber
Ondřej Schmidt
Jan Schwaller
Rainer C. Schwinges
Gabriel Silagi
Zuzana Silagiová
Edward Skibiński
Alena Skipalová
Milan Skřivánek
Krzysztof Skupieński
Věra Smolová
Jiří Smrž
Leon Sokolovský
László Solymosi
Robert Somerville
Petr Sommer
Pavel Soukup
Vladimír Spáčil
Libuše Spáčilová
Karl-Heinz Spieß
Pavel Spunar
Jan Stejskal
Winfried Stelzer
Tomáš Sterneck
Jiří Stočes
Jerzy Strzełczyk
Milada Studničková
Marcela Suchomelová
Ludmila Sulitková
Michal Svatoš
Zbyněk Sviták

Petr Svobodný
Lenka Sýkorová
Martin Šandera
Hana Šedinová
Ivan Šedivý
Juraj Šedivý
Eduard Šimek
Eva Šimicová
Pavel Šimůnek
Robert Šimůnek
František Šmahel
Vít Šmerha
Adéla Šmilauerová
Eva Šmilauerová
Jiří Šouša
Jiřina Štouračová
Ivan Šťovíček
František Šuchma
Martina Šumová
Vojtěch Šustek
Daniela Tinková
Benoît Tock
Robert Tomczak
Marie Tošnerová
Jiří Úlovec
Pavel Urbášek
Marta Vaculínová
Zdeněk Vácha
Ján Valo
Vojtěch Vaněk
Luboš Velek
Tomáš Velička
Tomáš Velímský
Alice Velková

Lenka Veselá
Miroslav Veselka
Thomas Vogtherr
Jan Vojtíšek
Jana Vojtíšková
Petr Vorel
Pavla Vošahlíková
Karel Waska
Eva Wasková
Leszek Wetesko
Ellen Widder
Martin Wihoda
Thomas Winkelbauer
Klára Woitschová
Herwig Wolfram
Ewa Wólkiewicz
Jana Zachová
František Záruba
Roman Zehetmayer
Jan Zelenka
Blanka Zilynská
Bohdan Zilynskij
Thomas Zotz
Jakub Zouhar
Zdeněk Žalud
Josef Žemlička
Alois Židlík
Jan Županič
Václav Žůrek

Mitarbeiter des Projekts:
Herausgabe der Urkunden Kaiser
Friedrichs II.

DEVĚTKRÁT O PROFESORU IVANU HLAVÁČKOVÍ

Nadcházející životní jubileum významného českého a evropského historika a archiváře, předního medievisty, editora, vysokoškolského pedagoga, člena mnoha domácích i zahraničních odborných grémií – osobnosti široce respektované v odborné komunitě i mimo ni – dává příležitost sledovat jeho odborný a profesní vývoj v příslušných souvislostech dějin oborů, kterým se profesor Ivan Hlaváček celoživotně věnuje. Dává ale také možnost zamyslet se nad jeho životním příběhem, opět v širších souvislostech, a pokusit se uvést jeho formující okamžiky. Symbolicky k počtu dekad odpovídajících jubileu bylo vybráno devět takových charakteristických bodů, které zásadním způsobem život profesora Hlaváčka ovlivnily, a naopak prostřednictvím nichž on zpětně ovlivňuje nás všechny.

RODINA

Dlouholetá spolupracovnice a přítelkyně Ivana Hlaváčka Zdeňka Hledíková jednou poznamenala, že zásadním klíčem k jeho profesním úspěchům vždy bylo a je pevné rodinné zázemí. Pevné a fungující rodinné vazby poznal již u svých rodičů. V jednom ze svých životopisů později poznamenal: „Narodil jsem se dne 28. 5. 1931 v Praze jako druhorozené dítě Antonína Hlaváčka a jeho manželky Marie, roz. Němcové. Můj otec byl v té době řídicím učitelem na menšinové škole české v Rané u Loun, kde jsem vyrůstal až do roku 1938, kdy došlo k záboru naší vesnice hitlerovským Německem. Vesnice Raná neměla být už do záboru pojata, nicméně v poslední chvíli došlo k této změně, a tak jsme se museli nakvap odstěhovat, aniž se podařilo zachránit všechny věci. Odstěhovali jsme se do Prahy, kde jsme určitou dobu bydleli – pokud se nepodařilo najít a zařídit pražský byt – u příbuzných. Školní docházku jsem začal na ranské dvojtřídce, pokračoval v ní pak v Praze na obecných školách v Praze 7 – Letná, kde jsme si posléze našli byt. Vyrůstal jsem ve skromném, ale harmonickém prostředí.“ V udržování harmonického prostředí pokračoval i ve své vlastní rodině, s manželkou Ludmilou, dcerou Olgou, synem Janem a později i jejich rodinami. Pozornost dalším generacím byla u profesora Hlaváčka pověstná. Bylo například známo, že k Hlaváčkům se v jisté

době nesmělo telefonovat kolem osmé hodiny večer, neboť pan profesor četl svým vnoučatům pohádky.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

O Václavu Vojtíškoví, předchůdci a uctívaném formujícím pedagogovi Ivana Hlaváčka, se tradovalo, že by se za zájmy pražské univerzity „spojil i s čertem“. Tak daleko by jistě Ivan Hlaváček nezašel. Nicméně s Karlovou univerzitou jej pojí plných sedmdesát let od chvíle, kdy na její filozofickou fakultu nastoupil v roce 1950 jako student. V roce 1955 přešel do vědecké aspirantury, v roce 1958 byl jmenován odborným asistentem, 1967 docentem a 1990 profesorem. V letech 1990–2000 stál v čele katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK a v letech 1991–1994 zastával funkci proděkana této fakulty pro vědu. Vztah Ivana Hlaváčka ke Karlově univerzitě je po celý život velmi obětavý a intenzivní, a to i přes četná hostování na zahraničních vysokých školách. Sám se konec konců jednou vyjádřil, že by své pracoviště „za nic neměnil“. A tato vazba je jistě oboustranná.

ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ

„Ivan Hlaváček po dobu studií vždy projevoval značné vědomosti, píli, svědomitost a oddanost ke studiu, a to vše se zračilo i při jeho zkouškách. Proto byl také doporučen za demonstrátora semináře, pak za pomocnou sílu vědeckou, a od 1. září 1954 byl ustanoven asistentem s polovičním úvazkem. Také v tom ohledu se zcela osvědčoval a osvědčuje, konaje své povinnosti s porozuměním a přičinlivostí. Jeho vědecké úkoly a snahy se uplatňovaly už v době studií a potvrdila je jeho písemná rozprava diplomová, která mluví o husitské Praze, hledí objasnit revoluční převraty pražské v době husitské zvláště v ohledu politickém, právním a správním a v ohledu městské diplomatiky. Rozprava ukazuje, který Hlaváček má rozhled a jak dovedl zvládnout literaturu i prameny, ujasnit si problémy a přispět k jejich řešení,“ napsal již v roce 1954 Václav Vojtíšek. O třináct let později konstatoval jeho nástupce Zdeněk Fiala: „Ivan Hlaváček je na fakultě obecně znám jako dlouholetý spolehlivý a nekompromisní pedagog i jako pilný a přesný pracovník vědecký, jehož činnost v oboru je shodně oceňována i v zahraničí.“ Tyto charakteristiky jsou typické pro celou Hlaváčkovu profesní kariéru. Málokdo jako on se zasloužil o rozvoj pomocných věd historických. Jeho bibliografie obsahuje desítky monografií, stovky článků a studií a těžko najít domácí, ale i zahraniční medievistické nebo pomocněvědné časopisy, kam by Ivan Hlaváček

nepřispěl. Po celý profesní život se snaží o základní výzkum, zejména v oblasti středověké diplomatiky, kodikologie a epigrafiky. Závažné vědecké výsledky mu přinesly i řadu uznání na domácím a zahraničním poli. Za všechny lze jmenovat Palackého medaili (1995), medaili De scientia et humanitate optime meritis (2003), medaili Za zásluhy o české archivnictví (2006) nebo čestné členství České archivní společnosti (2001). Ivan Hlaváček byl a je dále členem mnoha vědeckých grémií, z nichž lze zmínit alespoň předsednictví Komise pro soupis a studium rukopisů, a redakčních rad.

ZAHRAŇIČNÍ SPOLUPRÁCE

„Již v době studií jsem si uvědomoval, že česká historiografie potřebuje daleko intenzivnější vnímání zahraničního bádání, jinak bude zákonitě odsouzena k provincialismu. A témat z období 14.–15. století, kterým jsem se věnoval, se to týkalo dvojnásob, neboť je bylo třeba vnímat v obecné a kontextuální rovině,“ pronesl Ivan Hlaváček při jedné ze svých přednášek. Přehlédneme-li opět jeho rozsáhlou bibliografii, nalezneme v ní stovky recenzí a referátů o literatuře, zejména zahraniční. Profesor Ivan Hlaváček se už téměř sedmdesát let snaží o seznamování české odborné komunity s výsledky zahraničního bádání, zejména v oblasti středověkých dějin. Již v počátcích své kariéry pronikl sám na stránky prestižních zahraničních časopisů, se kterými dlouhodobě spolupracuje (například *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, *Archiv für Diplomatik*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*), a stal se výraznou postavou evropské medievistiky. Jeho mezinárodní respekt jen potvrdila řada významných ocenění. Stal se mimo jiné zahraničním členem Rakouské akademie věd, korespondenčním členem *Monumenta Germaniae historica*, členem Komise pro *Regesta Imperii*, Kostnického kruhu pro středověké dějiny, *Collegia Carolina*, viceprezidentem Mezinárodní komise pro diplomatiku nebo hostujícím profesorem na kostnické univerzitě.

STUDENTI

„Návštěvy studentů jsou kdykoli vítány,“ stálo údajně na dveřích pracovny Václava Vojtíška. Ivan Hlaváček tento nápis na dveřích sice nemá, realita je však stejná. Celoživotní působení jubilanta na Filozofické fakultě UK bylo především k prospěchu několika generací archivářů a historiků. Každý z žáků Ivana Hlaváčka může potvrdit, že kontakt s panem profesorem nekončil výukou nebo setkáním u zkoušky (pravda, v některých případech několikerým), ale trvá i nadále. Prof. Hlaváček se věnuje svým studentům

stále, napomáhá jejich odbornému růstu a profesnímu rozvoji a vztah úcty nezřídka přerůstá i v přátelství. Každému z nás mnohokrát ochotně a obětavě pomohl, každého z nás mnohokrát povzbudil, a i když jsme se nevyvíjeli vždy dle jeho původních představ, respektoval naši cestu.

VÁCLAV IV.

„Jestliže Václav IV. má u značného množství historiků a teologů velmi špatné jméno, říkám, že kdyby se zasloužil o naši kulturu jenom tím, že založil svou knihovnu, mělo by mu být velmi mnoho odpuštěno,“ zakončil Ivan Hlaváček svou přednášku na Katolické teologické fakultě UK v roce 2018. Svě životní téma našel hned na počátku kariéry. „Protože jsem jevil velký zájem o vědecké studium uvedeného oboru, stal jsem se krátkodobě asistentem na archivnictví a potom i aspirantem akademika Vojtíška v oboru pomocných věd historických se speciálním zaměřením na diplomatiku Václava IV., jejíž zpracování mi bylo akademikem Vojtíškem navrženo.“ Pro poznání složité osobnosti českého a římského krále vykonal mnoho, zejména pro poznání jeho správního systému a kulturního prostředí jeho dvora. Široce pojatý výzkum, řada výzkumných cest do zahraničí, desítky studií a článků, edice i přednášková činnost a především monografie o diplomacie Václava IV. vydaná v prestižní řadě *Schriften der Monumenta Germaniae Historica* v roce 1970 jsou základními stavebními kameny neopominutelnými při jakémkoli dalším zájmu o tuto osobnost.

KNIHA

„Každý má nějakou slabost. Ivan Hlaváček ji zdědil po svém otci, který byl rovněž milovníkem cenných knih,“ napsal kdysi Hlaváčkův kolega a přítel František Šmahel. Sám Ivan Hlaváček poznamenal na toto téma v televizním rozhovoru s předsedkyní Akademie věd ČR Helenou Illnerovou, že „kniha byla vlastně jeho věrným společníkem od dětských let a nikdy jej nezklamala“. Kdysi byl počet těchto „společníků“ nacházejících se v bytě a zejména pověstném sklepe Ivana Hlaváčka odhadnut na 20 000 svazků. Jak je tomu nyní, těžko soudit, neboť přísun je stálý. Návštěva u Hlaváčků se tak často proměňuje v klub čtenářů. Snad by měl jubilant po vzoru amerických a nyní i českých prezidentů uvažovat o institucionalizaci své knihovny.

TRADICE A KONTINUITA

„Musím přiznat, že mě historiografická tematika vždy lákala,“ napsal Ivan Hlaváček v jedné ze svých studií. Zlákat se nechal vícekrát a právě studie z dějin historiografie ukazují dva základní pohledy, charakteristické nejen pro odbornou práci Ivana Hlaváčka, ale i pro jeho životní postoj. Je to na jedné straně úcta k dílu a činnosti předchůdců a na straně druhé respekt a pozornost k dílu a činnosti vrstevníků a nástupců. To vše pak zajišťuje i trvalé místo Ivana Hlaváčka v české a evropské historiografii, neboť „je to koneckonců svědectví i o něm, i když chtěl povětšinou zůstat v pozadí“.

STABILITA

Práce vysokoškolského pedagoga musí být činností vysoce dynamickou. Na jejího představitele jsou kladeny ty nejvyšší nároky. Musí udržovat úroveň poznání daného oboru, sledovat zahraniční i domácí relevantní impulsy, citlivě a srozumitelně je tlumočit dalším generacím a vnímavě vést své studenty, aby v nich stimuloval jejich zájem a schopnosti a zároveň neodradil od dalšího seberozvoje. Kromě výše zmíněného je však také zapotřebí klidu a jistoty. Právě Ivan Hlaváček je po celý život přímo ztělesněním těchto požadavků. Je to dáno především jeho vlastnostmi – obecnou slušností, vyrovnaností, vnímavostí, ochotou a obětavostí, i tím, že je kdykoli k dispozici. Jeho stabilita vytváří potřebný klid a jistotu i pro nás ostatní, kolegy, žáky a přátele. Všechny ty, kteří mu upřímně blahopřejí k jeho významnému jubileu.

*Vážený pane profesore,
tato kniha byla sestavena sNaHou společnou VAšich kolegů i VAšich žÁků,
posluchaČů a přátEl. Ať Vám udělá radost a má ve Vaší Knihovně pevné místo!*

Jan Kahuda

KAŽDODENNOST A FORMY REPRÉZENTACE NA PANOVNICKÉM DVORE

DIE STIMME DES KAISERS „VOR ORT“

THEO KÖLZER

Vor einigen Jahren hat Karl Ubl unter einem ähnlichen Titel *Persönlichkeit und Persona in Dokumenten Ludwigs des Frommen* untersucht¹ und an ausgewählten Beispielen die Mitwirkung des Kaisers, also Eigendiktat, feststellen zu können geglaubt, was zuvor auch schon für andere Herrscher versucht worden war.² Letzte Zweifel sind freilich nicht auszuräumen, zumal Selbstanklagen, wie sie Ubl in unserem Fall als ‚Kronzeugen‘ anführt, in einer Gesellschaft von Büßern in einem „Penitential State“ nicht außergewöhnlich sein dürften.³ So heißt es 823, also nach dem Bußsakt von Attigny (822), in einer Urkunde Ludwigs für Ellwangen: „*ut pius dominus peccaminum nostrorum maculas detergere dignetur*“. Aber das findet sich schon früher in den *Formulae imperiales* (818 Oktober?)⁴ sowie im März 820 in einer Urkunde für eine *cella* in Arles.⁵ Einer der zentralen Belege Ubls stammt sogar aus der Zeit, als Ludwig d. Fr. nach seiner Absetzung unter Kuratel stand, also schwerlich selbständig politisch agiert haben dürfte.⁶ Und ob das ausgesprochen gewählte Diktat seines Briefes an Abt Hilduin von St-Denis mit der Bitte, alles Material zu dem hl. Dionysius zu sammeln, vor dessen Altar er selbst nach der gerechten Heim-suchung Gottes wieder in die Herrschaft eingesetzt worden sei, tatsächlich Eigendiktat ist, steht dahin.⁷ Man wird in dieser Frage wegen des Fehlens sicherer Vergleichsmöglichkeiten wohl kaum jemals zu sicheren Ergebnissen kommen können, und die Interpretation wird sich damit bescheiden müssen zu unterstellen, daß die Aussagen einer Herrscherurkunde, etwa die in den

1 Karl UBL, *Die Stimme des Kaisers. Persönlichkeit und Persona in Dokumenten Ludwigs des Frommen*, Afd 63, 2017, S. 47–69.

2 Vgl. etwa Hartmut HOFFMANN, *Eigendiktat in Urkunden Ottos III. und Heinrichs II.*, DA 44, 1988, S. 390–423; weitere Literatur bei K. UBL, *Die Stimme*, S. 54, Anm. 17.

3 Mayke de JONG, *The Penitential State. Authority and Atonement in the Age of Louis the Pious, 814–840*, Cambridge 2009.

4 *Formulae imperiales* 6, ed. Karl Zeumer (= MGH *Formulae*), Hannover 1886, S. 291f.

5 D LdF. 175.

6 D LdF. 286 für Noirmoutier (830 August 2) mit ganz außergewöhnlichem Diktat, das möglicherweise dem Empfänger verdankt wird.

7 DD LdF. B 21 (ca. 835). Das abschließende Urteil von K. UBL, *Die Stimme*, S. 53 ist abgemildert: „Es ist zwar zu vermuten, dass der erhabene Stil und die zahlreichen rhetorischen Figuren des Briefes auf Hilduins Konto gehen. Dies widerspricht aber nicht der Annahme, die darin formulierten Gedanken als Ausdruck des königlichen Willens zu interpretieren.“ Dem wird man zustimmen; vgl. unten mit Anm. 8.

Arengen gespiegelte Herrschaftsethik, nicht diametral zu dem Willen oder den Auffassungen des Herrschers standen.⁸ Gleichwohl man wird nicht als Regel ansehen dürfen, was Ratpert bezüglich einer Urkunde Ludwigs d. Dt. für St. Gallen berichtet, daß sich der König zuerst das Konzept vorlegen ließ und erst nach dessen Billigung den Auftrag zur Reinschrift erteilte.⁹

Im folgenden richtet sich das Interesse auf die Umsetzung einer kaiserlichen Urkunde „vor Ort“ nach einer erfolgten Privilegierung. Dieser Frage sind ausführlicher erst Mark Mersiowsky und Reinhard Härtel nachgegangen,¹⁰ nachdem für die älteren Diplomatiker der Privilegierungsakt mit der Aushändigung der Urkunde abgeschlossen schien.

Im Juni 833 befahl Ludwig d. Fr. dem Bischof Badurad von Paderborn, seinem Königsboten, in einem schmucklosen Mandat, „die Urkunde, die er dem auf seinen Befehl von Abt Adalhard in Sachsen erbauten und von ihm und anderen dotierten Kloster Corvey verliehen habe, jenen Grafen zu verlesen und einzuschärfen, die diese nach dem Bericht des Abtes Warin verletzen und die in ihrem Amtssprengel auf Klostergut angesiedelten Freien und Liten zur Heerfahrt aufbieten und vor ihre Gericht ziehen wollen.“¹¹

Es geht also um die Verletzung eines kaiserlichen Privilegs, die der damit beauftragte Königsbote vor Ort ‚heilen‘ soll, indem er das einschlägige Privileg den Grafen vorliest und im Namen des Kaisers (*ex nostra auctoritate*) seine Beachtung einschärft. Vergleichbar ist ein Mandat Ludwigs d. Fr., worin er allen Grafen, seinen Vasallen und den Benefiziaten des Klosters St-Mihiel mit Bezugnahme auf eine Verfügung Karls d. Gr. befiehlt, dem Kloster „jährlich die Neunten und Zehnten zu entrichten und zur Instandhaltung der kirchlichen Baulichkeiten beizutragen“.¹² Zu beachten ist, daß in unserem Fall

-
- 8 Ähnlich urteilt Jürgen Petersohn: „Friedrich Barbarossa wird als Chiffre für die Ursache aller politischen Äußerungen, Maßnahmen und Zielsetzungen gebraucht, die die Quellen mit seinem Namen verbinden und hinter denen, auch wenn Entscheidungsbildung und Ausführung kollektiv und anonym erfolgten, doch in der Regel der initiative und verantwortende Wille des Kaisers gestanden haben dürfte“ (*Friedrich Barbarossa und Rom*, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers [=Vorträge und Forschungen 40], Sigmaringen 1992, S. 129–146, bes. S. 129).
- 9 Ratpert, *Casus sancti Galli* c. 8 (25), ed. Hannes Steiner (= MGH SS rer. Germ. in us. schol. 75), Hannover 2002, S. 200; vgl. Harry BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien* 2, Berlin 1968, S. 134.
- 10 Mark MERSIOWSKY, *Die Urkunde in der Karolingerzeit. Originale, Urkundenpraxis und politische Kommunikation* 2 (= MGH Schriften 60), Wiesbaden 2015, S. 707ff.; Reinhard HÄRTEL, *Notarielle und kirchliche Urkunden im frühen und hohen Mittelalter* (= Historische Hilfswissenschaften), Wien – München 2011, S. 310ff.
- 11 D LdF. 330 mit erschlossenem Datum 833 Juni, Worms; das Zitat nach dem Kopfregeß und im wesentlichen nach *Regesta Imperii* I, ed. Johann Friedrich Böhmer – Engelbert Mühlbacher, Innsbruck 1889, 924 (zu 831–833). Abbildung: *Kaiser Ludwig der Fromme (814–840)*, ed. Irmgard Fees – Theo Kölzer – Francesco Roberg (= Digitale Urkundenbilder 5), Leipzig 2019, Taf. 35.
- 12 D LdF. 100 (das *Formulae imperiales* 21 [oben Anm. 4] entspricht), wohl mit Bezugnahme auf das Kapitular von Herstal (a. 779) c. 13 (= MGH Capit. 1, ed. Alfred BORETIUS, Hannover 1883, S. 50

velint ein Konjunktiv Präsens ist, daß also offenbar die Verletzung noch nicht stattgefunden hatte, aber aufgrund des Berichts des Abts Warin (*relacione Uuarini venerabili [!] eiusdem monasterii abbatis*) offenbar drohte oder zu befürchten war und deshalb den Abt beim Kaiser vorstellig werden ließ. Im Jahre 897 wiederholte sich der Vorgang: Ein Mandat König Arnolfs verbot „den Bischöfen, Äbten, Grafen, Vikaren und allen Beamten und Großen in Sachsen, die Vasallen des Abtes von Korvei zur Heerfahrt oder zu irgendwelchen Leistungen zu zwingen“, „*hoc auctoritate divorum antecessorum ipsi loco suisque concessum atque indultum clara luce dinoscatur*“.¹³

Die ältere Forschung rätselte, welches kaiserliche Privileg in dem Mandat an Badurad gemeint sein könnte, und schloß teilweise auf ein Deperditum Ludwigs d. Fr., das dem Kloster die Befreiung von der Heerfahrtspflicht gewährt hätte.¹⁴ Dem haben wir uns seinerzeit trotz starker Bedenken angeschlossen, obwohl wir das Mandat als auf eine Verletzung der Corveyer Immunität bezogen ansahen.¹⁵ Denn es wäre doch höchst merkwürdig, wenn gerade dieses ganz außergewöhnliche Privileg unter den zahlreichen von Ludwig dem ältesten Klosters Sachsens gewährten Urkunden verlorengegangen sein sollte. Mit zeitlichem Abstand werten wir die Belege für das vermeintliche Deperditum noch kritischer, ohne hier den fälschungsumwitterten Komplex neu aufrollen zu können. Denn signifikant ist doch auch, daß unter den zahlreichen echten Urkunden Ludwigs d. Dt. für Corvey¹⁶ von einer Befreiung vom Heeresdienst keine Rede ist, obwohl die außergewöhnliche Sonderstellung dieses Privilegs evident ist,¹⁷ daß aber sehr wohl

Nr. 20) oder cc. 25–26 der Frankfurter Synode (a. 794) (ebd. S. 76 Nr. 28); vgl. auch D LdF. 89, 244.

13 D Arnolfs 155.

14 So etwa noch Hans Heinrich KAMINSKY, *Studien zur Reichsabtei Corvey in der Salierzeit* (= Veröffentlichungen der Historischen Kommission Westfalens X, Abhandlungen zur Corveyer Geschichtsschreibung 4), Köln – Graz 1972, S. 18 und Peter JOHANEK, *Probleme einer zukünftigen Edition der Urkunden Ludwigs des Frommen*, in: Peter Godman – Roger Collins (Hg.), *Charlemagne's Heir. New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814–840)*, Oxford 1990, S. 409–424, bes. S. 423. Die umfangreiche Literatur zum Heeresdienst in karolingischer Zeit verzeichnet David BACHRACH, *Immunities as Tools of Royal Military Policy under the Carolingian and Ottonian Kings*, ZRG Germ. Abt. 130, 2013, S. 1–36, der ebd. S. 23ff. die strittigen Corveyer Belege unbeantwortet läßt.

15 Deperditum LdF. 47 („zweifelhaft“) mit ausführlichem Kommentar. So auch Mark MERSIOWSKY, *Regierungspraxis und Schriftlichkeit im Karolingerreich: Das Fallbeispiel der Mandate und Briefe*, in: Rudolf Schieffer (Hg.), *Schriftkultur und Reichsverwaltung unter den Karolingern* (= Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften 97), Opladen 1996, S. 109–166, bes. S. 137, 140f.; DERS., *Die Urkunde 2*, S. 726. Das Immunitätsprivileg Ludwigs d. Fr.: D LdF. 227. DD LdD. 26–29, 73, 132.

17 Nach der zeitnahen *Translatio s. Viti c. 8* (= MGH SS 2, Hannover 1829, S. 579) erließ Ludwig d. Fr. dem neugegründeten Kloster Corvey „*omne servitium, quod ad se pertinebat*“. Woher Carlrichard BRÜHL, *Fodrum, Gistum, Servitium regis 1* (Kölner historische Abhandlungen 14), Köln – Graz 1968, S. 104, Anm. 403 (vgl. ebd. S. 99) die Sicherheit nimmt, diesen Passus dezidiert auf den „Kriegsdienst des Klosters“ zu beziehen, erschließt sich nicht. Ähnlich befreit Ludwig d. Fr. das

die Immunität mehrfach bestätigt wurde.¹⁸ Bezeichnenderweise werden wir erst in einem Spurium des beginnenden 10. Jh. fündig!¹⁹ Explizit erwähnt ist eine Teilbefreiung in einer Urkunde Karls III. von 887 Mai 7,²⁰ die aber in bezug auf die äußeren und inneren Merkmale völlig aus dem Rahmen fällt, somit keinesfalls ein Kanzleiprodukt ist und jüngst von Mersiowsky unter die „seltsame(n) Stück(e)“ gezählt wurde, ohne daß er ein definitives Urteil gefällt hätte.²¹ Es stärkt die Glaubwürdigkeit nicht, wenn Kehr als nächste Parallele für die Arenga ein – für ihn noch nicht erkennbares – Corveyer Spurium des späten 10. Jh. namhaft machte.²² Der nächste Beleg ist gleichfalls problematisch, eine interpolierte Urkunde Arnolfs von 887 Dezember 11, in der die Interpolation entgegen der Auszeichnung des Editors wohl auch die Befreiung von der Heerfahrtspflicht umfassen dürfte,²³ während Bacharach hierin eine „extension of Corvey’s immunity“ sieht.²⁴ Wer nicht durch die zitierten problematischen Urkunden voreingenommen ist, würde auch in dem Mandat Arnolfs von 897 das durch das mehrfach bestätigte Immunitätsprivileg²⁵ implizit geforderte Verbot der Aushebung des Heerbanns durch ‚staatliche‘ Funktionsträger schließen, nicht auf eine komplette Befreiung von der Last.²⁶ Das dekretiert erst auf Intervention des Konradiners Konrads d. Ä. († 906) die unstrittige Urkunde des siebenjährigen (!) Ludwig des Kindes von 900 Oktober 12, „*sicut a nostris progenitoribus olim eis concessum fuisse constat*“.²⁷ Konkrete Namen und Urkunden werden nicht genannt, aber die Urkunde zieht offenbar die Konsequenz aus einer allmählichen zielgerichteten Konkretisierung seitens des Klosters. Sofern die einschlägigen Teile der

Kloster Herrrieden von allen öffentlichen Leistungen (*ab omni publica functione*: D LdF. 312). Die außergewöhnliche Befreiung vom Heeresdienst wurde freilich stets ausdrücklich benannt.

18 DD LdD. 27, Karls III. 62, Arnolfs 3 (verunechtet), Ludwigs des Kindes 6.

19 D LdD. 1184.

20 D Karls III. 158 bestätigt „die von Ludwig dem Frommen verliehene Befreiung von der Heerfahrtspflicht mit der Einschränkung, daß während der gegenwärtigen Bedrohung des Reiches 30 Edelleute als Begleiter des Abtes als königlichen Missus von ihr frei, die übrigen aber zum Heeresdienst verpflichtet sein sollen“; *Kaiserurkunden in Abbildungen*, hg. von Heinrich von Sybel – Theodor Sickel, Berlin 1880–1891, Taf. VII/20; Textband, S. 186f.

21 M. MERSIOWSKY, *Die Urkunde* 1, S. 184f.

22 D LdF. 1198.

23 D Arnolfs 13 („verunechtet“); vgl. Gregor PATT, *Studien zu den Salzehten im Mittelalter* 1 (= MGH Schriften 67), Wiesbaden 2014, S. 276ff., 324. Ebd., S. 279 Anm. 255 der Hinweis auf bislang unveröffentlichte Studien von Karl Heinrich Krüger zu den in Zusammenhang stehenden DD Arnolfs 13, LdD. 1178 und 1184.

24 D. BACHRACH, *Immunities*, S. 25. Keine Kritik an Arnolfs Befreiung von der Heerfahrtspflicht äußert H. H. KAMINSKY, *Corvey*, S. 23, obwohl auch er die ältere Urkunde als „gravierend verunechtet“ bezeichnet (ebd. Anm. 56).

25 D LdF. 227, bestätigt durch DD LdD. 27 und 73, Karls III. 62.

26 So auch M. MERSIOWSKY, *Regierungspraxis*, S. 137 gegen jüngere Stellungnahmen; vgl. oben Anm. 14.

27 D Ludwigs des Kindes 6. Faktischer Regent war in dieser Zeit Ebf. Hatto von Mainz (Theodor Schieffer in der Einleitung, S. 76).

strittigen Urkunden Karls III. und Arnolfs tatsächlich verlässlich sein sollten, hätte sich das Kloster unter Karl III. die mißverständliche Formulierung des Mandats Ludwigs d. Fr. an Badurad, das auf das Corveyer Immunitätsprivileg rekurrierte, zunutze gemacht und in seinem Sinne konkreter formulieren und bestätigen lassen.²⁸

Denn festzuhalten ist, daß die Befreiung von der Heerfahrtspflicht²⁹ – wie übrigens auch von der Gastungspflicht³⁰ – aus plausiblen Gründen generell nur selten verliehen, des öfteren aber in Spuria widerrechtlich beansprucht wurde.³¹ Streng genommen gibt es unter Ludwig d. Fr. nur ein einschlägiges Beispiel, das 827 dem Kloster Saint-Maixent in einer wirtschaftlichen Notlage gewährte Privileg,³² während Urkunden u. a. für Kempten, Aniane und Einzelpersonen, hier Förster in den Vogesen, lediglich Einschränkungen verfügen.³³ Einer Urkunde Karls d. Gr. für Prüm folgend (D KdG. 108), verfügte Ludwig d. Fr. 826 in der Immunitätsformel, niemand dürfe von den Klosterleuten „*bannum aut heribannum exigere aut exactare*“.³⁴ In einem von Mordek entdeckten „Memorandum für ein Kapitular“ von ca. 819 heißt es: „*De liberis hominibus, qui super terram ecclesiasticam sedent et de proprio nihil habent, in quantum eos comes vel centenarius distringere debeat, quia praeceptum immunitatis eos in totum excusat*“.³⁵ Wichtig ist auch in unserem Fall der Kontext der Immunitätsbestätigung: Der Passus bedeutet keineswegs eine Befreiung von der Heerfahrtspflicht, sondern daß niemand außer dem Kloster selbst die Aushebung des Heerbanns bzw. Sanktionen bei Nichterfüllung durchführen dürfe.³⁶ Denn Immunität befreit ja nicht zugleich von den ‚staatlichen‘ Las-

28 In dem allgemeinen Bestätigungsprivileg Konrads I. von 913 Februar 3 (D Ko. I. 14) wird eine Befreiung von der Heerfahrtspflicht nicht explizit erwähnt, wohl aber die Befreiung der Kolonen und Liten von der Gerichtsbarkeit der Grafen, was gleichfalls Bestandteil von Immunitätsprivilegien ist.

29 Vgl. Adelheid KRAH, Art. ‚Heerbann‘, in: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 2², Berlin 2009, Sp. 851–853; Steffen SCHLINKER, Art. ‚Heerfahrt‘, ebd., Sp. 855–858.

30 C. BRÜHL, *Fodrum* 1, S. 102ff.

31 Auf den Namen Ludwigs d. Fr.: D LdF. †25 für Worms (vgl. dort die Vorbemerkung), bestätigt in D Ottos I. 310; DD LdF. †189 für Paris; †332 für St-Maur-des-Fossés; †338 für Hamburg (Benefiziaten der Zelle Torhout); †223 für Masmünster (Verleihung des *heribannum*). In D LdF. 118 für Monte Amiata ist der Passus interpoliert.

32 D LdF. 266: Befreiung von allen öffentlichen Leistungen, „*id est ab expeditione exercitali et bannis atque heribannis vel operibus publicis sive paratis*“.

33 DD LdF. 339 Kempten (nur Zinspflichtige), 353 Aniane (nur Vogt), *Formulae imperiales* 43 (Förster in den Vogesen). D LdF. 251 für Prüm verbietet, „*heribannum exigere*“.

34 D LdF. 251.

35 Hubert MORDEK, *Bibliotheca capitularium regum Francorum manuscripta* (= MGH Hilfsmittel 15), München 1995, S. 1010 c. 18.

36 Mißverständlich ist D. BACHRACH, *Immunities*, S. 24: „The immunity did not, however, specifically include a prohibition on counts or other officials from mobilizing the tenants or dependants of Corvey for military service.“ Die verliehene Immunität schloß automatisch Amtshandlungen ‚staatlicher‘ Funktionsträger auf Immunitätsgebiet aus; vgl. auch ebd., S. 26.

ten,³⁷ sondern legt deren Erfüllung – bei Ausschluß ‚staatlicher‘ Funktionsträger – in die Hände des Immunitätseinhabers,³⁸ und das gilt etwa auch für die Gerichtsbarkeit, die stellvertretend dem Kloster- oder Kirchenvogt oblag.

Gleiches gilt für Corvey: Auch Ludwigs Mandat für Bischof Badurad rekuriert demnach auf das von ihm selbst bereits 823 gewährte Immunitätsprivileg, das ‚staatliche‘ Amtswaltung jeder Art auf Immunitätsgebiet ausschloß.³⁹ Daß Privilegien nicht immer automatisch Recht schufen, ist bekannt. Schon Theodor Mayer hatte sie lediglich „als Anwartschaften (betrachtet), bei denen es darauf ankam, was der Besitzer aus ihnen zu machen verstand“.⁴⁰

Auffällig ist, daß Badurad als Königsbote allein tätig wird, während die Missi in der Regel paarweise auftraten, ein Geistlicher und ein Laie.⁴¹ Vor Ort mußte sich der Bischof nicht ausweisen, denn durch das Mandat war er hinreichend legitimiert und zudem dürfte er nicht alleine gereist sein, sondern mit einer – wenn auch möglicherweise bescheidenen – Entourage. Und obwohl Badurad als Vertrauter Ludwigs d. Fr. gelten kann, ist diese Mission die einzige für ihn bezeugte.⁴² Offenbar handelte es sich nur um einen Ad-hoc-Auftrag, denn die 825 genannten zehn *missatica* waren an die kirchlichen Metropolen, z. B. Mainz und Köln, angelehnt.⁴³ Diesen beiden Metropolen waren aus politischem Kalkül auch Paderborn als der älteste und für eine Generation einzige sächsische Bischofssitz und die später im sächsischen Missionsgebiet entstehenden Diözesen zugeordnet, um die sächsische Kirche eng an

37 Vgl. etwa schon ein Kapitular Pippins für Italien von 782/87: *MGH Capit.* 1, S. 192 c. 4; vgl. ebd. S. 319 c. 11 die Direktive an die Grafen (Corteolona a. 822/23).

38 Carlrichard BRÜHL, *Die merowingische Immunität*, in: ders., *Aus Mittelalter und Diplomatik. Gesammelte Aufsätze* 3, Hildesheim – München – Zürich 1997, S. 148–165, bes. S. 159ff.; vgl. Dietmar WILLOWEIT, Art. ‚Immunität‘, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 2², Berlin 2009, Sp. 1180–1192.

39 D LdF. 227.

40 Theodor MAYER, *Fürsten und Staat. Studien zur Verfassungsgeschichte des deutschen Mittelalters*, Weimar 1950, S. 47; vgl. M. MERSIOWSKY, *Die Urkunde* 2, S. 722ff.: „Probleme der Durchsetzung“.

41 Karl Ferdinand WERNER, *Missus – Marchio – Comes. Entre l'administration centrale et l'administration locale de l'Empire carolingien*, in: Werner Paravicini – Karl Ferdinand Werner, *Histoire comparée de l'administration (IVe–XVIIIe siècles)*, München – Zürich 1980, S. 191–239 = DERS., *Vom Frankenreich zur Entfaltung Deutschlands und Frankreichs. Ausgewählte Beiträge*, Sigmaringen 1984, S. 108–156, bes. S. 112ff.; Philippe DEPREUX, *Prosopographie de l'entourage de Louis le Pieux (781–840)* (= *Instrumenta* 1), Sigmaringen 1997, S. 60ff.; Matthias HARDT, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 3², Berlin 2009, Sp. 31ff.; Britta MISCHKE, *Kapitularenrecht und Urkundenpraxis unter Kaiser Ludwig dem Frommen*, Diss. Bonn 2013 (<http://hss.ulb.uni-bonn.de/2013/3157/3157.htm>), S. 57ff. Vgl. künftig Shigeto KIKUCHI, *Herrschaft, Delegation und Kommunikation in der Karolingerzeit. Untersuchungen zu den Missi dominici (751–888)* (= *MGH Hilfsmittel* 31), Wiesbaden 2020.

42 834 war Badurad allerdings Mitglied einer Gesandtschaft nach Blois, die Lothar I. zum Friedensschluß mit dem Vater bewegen sollte: *Regesta Imperii* I², 930d.

43 *MGH Capit.* 1, S. 308 Nr. 151; vgl. Josef FLECKENSTEIN, in: *LexMA* 6 (München – Zürich 1993), Sp. 680.

das Reich zu binden. Aber Karl Ferdinand Werner zufolge waren Sachsen und andere periphere Reichsteile nicht dem System der auf den Hof bezogenen *missatica*, sondern einer *regna*-Struktur unterworfen,⁴⁴ und Matthias Becher hat ergänzend festgestellt, „daß Sachsen unter den Karolingern ohne einheitliche und ständige intermediäre Instanz verwaltet wurde“, sondern bereits seit Karl d. Gr. von fränkischen und sächsischen Grafen,⁴⁵ wenngleich bis zur Mitte des 9. Jh. nur wenige Namen bekannt sind.⁴⁶ Und wenngleich schon in den ‚Sachsengesetzen‘ Karls d. Gr. von Missi die Rede ist,⁴⁷ sind m. W. doch keine konkreten Fälle bekannt. Die persönliche Präsenz Ludwigs d. Fr. beschränkte sich auf die Reichsversammlung im Jahre 815.⁴⁸ Daraus folgt, daß solche Ad-hoc-Beauftragungen wie bei Badurad nicht außergewöhnlich gewesen sein dürften,⁴⁹ zumal für die Zeit Ludwigs d. Fr. nach 819 keine Missi für Sachsen bekannt sind.⁵⁰ Daß Badurad von Ludwig noch nicht als Bischof von Paderborn angesprochen wird,⁵¹ braucht nicht zu überraschen,

-
- 44 K. F. WERNER, *Missus*, S. 122. In den *Annales Bertiniani* heißt es zum Jahre 839: „*regnum Saxoniae cum marchis suis*“; *Annales de Saint-Bertin*, ed. Felix Grat - Jeanne Vielliard - Suzanne Clémencet - Léon Levillain, Paris 1964, S. 32.
- 45 Matthias BECHER, *Rex, Dux und Gens. Untersuchungen zur Entstehung des sächsischen Herzogtums im 9. und 10. Jahrhundert* (= Historische Studien 444), Husum 1996, S. 110ff., Zitat S. 123. Auffällig ist, daß in Sachsen die *in comitatu*-Formel „erst nach der Mitte des 9. Jahrhunderts“ auftritt (Andrea STIELDORF, *Marken und Markgrafen. Studien zur Grenzsicherung durch die fränkisch-deutschen Herrscher* [= MGH Schriften 64], Hannover 2012, S. 76; D LdF. †311 ist ein Spurium des 12. Jh.) und daß in Urkunden Ludwigs d. Fr. *marchio* mit einer Ausnahme (D LdF. 47 bezogen auf die ‚Spanische Mark‘) nur in Spuria begegnet. In *ducatu Saxoniae* (DD LdF. 329 für Corvey, 383 für Herford) dürfte ähnlich allgemein zu verstehen sein wie in *provincia Saxonia/Saxonica* (DD LdF. 226, 227).
- 46 A. STIELDORF, *Marken*, S. 399ff.; Sophie GLANSDORFF, *Comites in regno Hludouici regis constituti. Prosopographie des détenteurs d’offices séculiers en Francie orientale, de Louis le Germanique à Charles le Gros 826–887* (Instrumenta 20), Ostfildern 2011, bes. Tabelle 5, S. 22f. Führende Adelsfamilien, die auch als Kirchen- und Klostergründer in Erscheinung treten, erläutert Caspar EHLERS, *Die Integration Sachsens in das fränkische Reich* (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 231), Göttingen 2007, S. 153ff.
- 47 *Capitulatio de partibus Saxoniae*: MGH Capit. 1, S. 70 c. 34; *Capitulare Saxonicum*: MGH Capit. 1, S. 71 c. 4; die Missi haben das dreifache Wergeld: ebd. S. 72 c. 7.
- 48 Rudolf SCHIEFFER, *Ludwig der Fromme rechts des Rheins*, in: Wilfried Ehbrecht et al. (Hg.), *Der weite Blick des Historikers. Einsichten in Kultur-, Landes- und Stadtgeschichte*. Peter Johaneck zum 65. Geburtstag, Köln - Weimar - Wien 2002, S. 13–21, bes. S. 14, 18; Daniel EICHLER, *Fränkische Reichsversammlungen unter Ludwig dem Frommen* (= MGH Studien und Texte 45), Hannover 2007, S. 62, Anm. 244. Unter den Nachfolgern Ludwig d. Dt., der immerhin seinen Sohn Ludwig d. J. mit Sachsen betraute, und Karl III. war das Interesse für Sachsen nicht größer: A. STIELDORF, *Marken*, S. 362f., 370f.
- 49 Georg WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 3², Berlin 1883, S. 477, 480f.
- 50 Nach P. DEPREUX, *Prosopographie*, S. 60 Anm. 20 wäre insgesamt mit ca. 20 ständigen Missi und ca. 60 nur einmal genannten zu rechnen.
- 51 In der Immunitätsurkunde D LdF. 207 (822 April 2) für die Kirche von Paderborn heißt es: *Baderadus episcopus ecclesiae, quae est constructa in honore sanctae Mariae semper virginis et sancti Cilianii in loco, qui dicitur Paderbrunno*. Spätestens zu diesem Zeitpunkt war Baderad Bischof von Paderborn, der ältesten sächsischen Bischofskirche; vgl. Theo KÖLZER, *Die Anfänge der sächsischen Diözesen in der Karolingerzeit*, Afd 61, 2015, S. 11–37, bes. S. 34.

denn die sächsischen Bischöfe insgesamt nennen sich erstmals 868 nach ihren *sedes*.⁵²

Ob das Kloster Corvey Badurad tatsächlich das Original des Privilegs aushändigte, steht dahin, und vielleicht wird man sich, da es lediglich auf den durch die Person des Bischofs verbürgten Text ankam, doch mit einer Kopie begnügt haben. Eine Parallele könnte vielleicht das Kloster St. Gallen bieten: 817 benachrichtigte Ludwig d. Fr. die Grafen Alemanniens, daß er dem Kloster den bisher von genannten Mansen den Grafen geschuldeten Zins dem Kloster geschenkt habe und befahl ihnen, von diesen Mansen weiterhin keine Abgaben oder Leistungen zu fordern.⁵³ Die Urkunde ist – wie für St. Gallen fast üblich – im Original erhalten, aber zusätzlich gibt es nicht weniger als fünf Einzelkopien noch des 9. Jh., die rückseitig als *exemplar* gekennzeichnet sind.⁵⁴ Peter Erhart vermutete einen archivtechnischen Hintergrund, die Ablage in verschiedenen Laden, weil wegen des weitgestreuten Besitzes verschiedene Grafschaften betroffen waren.⁵⁵ Da aber entsprechende archivtechnische Vermerke fehlen, wäre vielleicht auch an Kopien zu denken, die „vor Ort“ eingesetzt werden konnten, ohne das wertvolle Original zu gefährden.⁵⁶

Die Promulgatio des Mandats gilt „*omnibus comitibus Alamanniae seu successoribus atque iunioribus vestris vel omnibus fidelibus nostris*“, und an sie alle richtet sich Ludwigs Verfügung (*omnibus vobis praecipimus*). Das Zeigen und Verlesen in aller Öffentlichkeit war ein probates Mittel für die Bekanntmachung einer Verfügung, für die Herstellung von „Landeskundigkeit“,⁵⁷ und

-
- 52 MGH Conc. 4, ed. Wilfried Hartmann, Hannover 1998, S. 310f.: Synodalurkunde über die Gründung des Klosters Neuenheerse.
- 53 D LdF. 124; vgl. Theo KÖLZER, *Das Aachener Kaiserdiplom vom 4. Juni 817*, in: Jürgen Dendorfer et al. (Hg.), 817 – Die urkundliche Ersterwähnung von Villingen und Schwenningen. Alemannien und das Reich in der Zeit Ludwigs des Frommen, (= Veröffentlichungen des Alemannischen Instituts Freiburg i. Br. 83; Veröffentlichungen des Stadtarchivs und der Städtischen Museen Villingen-Schwenningen 39), Ostfildern 2016, S. 29–42.
- 54 Zusammen mit dem Original veröffentlicht in *Chartae Latinae Antiquiores 101*, ed. Peter Erhart-Bernhard Zeller – Karl Heidecker, Dietikon – Zürich 2008, Nr. 19–24.
- 55 Peter ERHART, *Das Diplom Ludwigs des Frommen von 817, seine Vervielfältigung und das Schicksal der St. Galler Kloster Güter auf der Baar*, in: 817 (wie Anm. 53), S. 43–52.
- 56 T. KÖLZER, *Das Aachener Kaiserdiplom*, S. 36 Anm. 53 zitiert D Karls des Großen (Diplomata Karolinerum I) †340, welches zur Begründung einer ‚Neuausfertigung‘ anführt, daß ein Original durch häufiges Vorlegen (*per placita comitum per diversos pagos*) in Mitleidenschaft gezogen wurde.
- 57 Statt anderer vgl. Hagen KELLER – Stefan AST, *Ostensio cartae. Italienische Gerichtsurkunden des 10. Jahrhunderts zwischen Schriftlichkeit und Performanz*, AfD 53, 2007, S. 99–121; Roman ZEHETMEYER, *Urkunde und Adel. Ein Beitrag zur Geschichte der Schriftlichkeit im Südosten des Reichs vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert* (= Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 53), Wien – München 2010, S. 62f.; M. MERSIOWSKY, *Die Urkunde 2*, S. 707ff.; Reinhard HÄRTEL, *Urkundengebrauch und Zeugenbeweis im Hochmittelalter*, AfD 65, 2019, S. 15–45, bes. S. 34ff. Exemplarisch ist Cartularium [Langobardicum] c. 17: *Qualiter carta ostendatur* (MGH LL 4, Hannover 1868, S. 600).

dies sollte ja auch von dem in Stellvertretung des Kaisers agierenden Bischof Badurad praktiziert werden.⁵⁸ „Durch das Verlesen und Zeigen des Diploms wurde [...] eine virtuelle Präsenz des Herrschers hergestellt und zugleich die Herrschernähe des Empfängers demonstriert.“⁵⁹ Ein anschauliches Beispiel bietet die Anordnung zur Verbreitung der „*Admonitio ad omnes regni ordines*“ (825): Die Erzbischöfe und Grafen der Metropolitansitze sollen vom Kanzler (der das festhalten und dem Kaiser melden soll) eine Kopie erhalten und sodann in ihren Diözesen für die weitere Verbreitung an die Bischöfe, Äbte, Grafen und übrigen Getreuen sorgen, und diese wiederum sollen den Text in den Grafschaften verlesen lassen, „*ut cunctis nostra ordinatio et voluntas nota fieri possit*“.⁶⁰ Aber wie hat man sich das Verlesen einer lateinischen Urkunde⁶¹ vor einer im Zweifel illiteraten Zuhörerschaft einer Gesellschaft mit oraler Kultur⁶² vorzustellen? Gab es jeweils eine konsekutive Übersetzung in die jeweilige Volkssprache⁶³ oder reichte auch im vorliegenden Fall eine

58 *De verbo nostro* o. ä. begegnet häufig in Kapitularien: G. WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 3², S. 317, 474, 4² (1885), S. 415, 643f. Der Stellvertretung in einem weiteren Rahmen galt die Frühjahrstagung 2018 des Konstanzer Arbeitskreises: „Stellvertretung im Mittelalter. Konzepte, Personen und Zeichen im interkulturellen Vergleich.“

59 Wolfgang HUSCHNER, *Transalpine Kommunikation im Mittelalter 1* (= MGH Schriften 52), Hannover 2003, S. 213, Anm. 906.

60 MGH Capit. 1, S. 307 Nr. 150 c. 26: „*Volumus etiam, ut capitula quae nunc et alio tempore consultu fidelium nostrorum a nobis constituta sunt a cancellario nostro archiepiscopi et comites eorum de propriis civitatibus modo, aut per se aut per suos missos, accipiant, et unusquisque per suam diocesim ceteris episcopis, abbatibus, comitibus et aliis fidelibus nostris ea transcribi faciant et in suis comitatibus coram omnibus relegant, ut cunctis nostra ordinatio et voluntas nota fieri possit. Cancellarius tamen noster nomina episcoporum et comitum qui ea accipere curaverint notet et ea ad nostram notitiam perferat, ut nullus hoc praetermittere praesumat.*“ Vgl. auch D LdF. 47 (22 Kopien) und ebd. B 1–4.

61 Zum öffentlichen Verlesen, „womöglich in volkssprachlicher Übersetzung“, vgl. etwa R. HÄRTEL, *Notarielle und kirchliche Urkunden*, S. 103 (Zitat), 130, 225, 267, 311f. u. ö. Die – an sich plausiblen – Erörterungen von Huschner, *Transalpine Kommunikation 1*, S. 213f. bleiben ohne Belege. Die sprachlichen Indizien beleuchtet Heinrich FICHTENAU, *Bemerkungen zur rezitativischen Prosa des Hochmittelalters*, in: Anton Haidacher – Hans Eberhard Mayer (Hg.), *Festschrift Karl Pivec* (= Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft 12), Innsbruck 1966, S. 21–31.

62 Auf die Diskussion um schriftliche oder orale Kultur kann hier nicht eingegangen werden. Rosamond MCKITTERICKs These von einer „*literate community*“ im Frühmittelalter, die auch die Laien eingeschlossen habe (*The Carolingians and the Written Word*, Cambridge 1989, S. 77ff. und passim; ein eher gemischter Befund in: DIES. [Hg.], *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*, Cambridge 1990) ist schon früh kritisiert worden; vgl. etwa Michael RICHTER, ... *quisquis scit scribere, nullum potat abere labore*. Zur Laienschriftlichkeit im 8. Jahrhundert, in: Jörg Jarnut – Ulrich Nonn – Michael Richter (Hg.), *Karl Martell in seiner Zeit* (= Beihefte der Francia 37), Sigmaringen 1994, S. 393–404.

63 H. Bresslau, *Handbuch 2*, S. 28f. mit Anm. 7. Anlässlich einer Bischofsweihe in Gurk (1072) berichtet die *Vita Gebhardi archiepiscopi Salisburgensis c. 2* (ed. Wilhelm Wattenbach, in: MGH SS 11, Hannover 1854, S. 26): „*Prolata est ibi tunc et epistola domni Alexandri papae et ad confirmationem huius constitutionis in auribus populi lecta et interpretata. Sed et litterae regis Heinrici suum in hanc consensum pronuntiantes similiter sunt recitatae. Quae utraeque destinatae sunt servari in ecclesia Iuvavensi.*“ Vgl. Peter JOHANEK, *Zur rechtlichen Funktion von Traditionsnotiz*, Traditionsbuch und früher Siegelurkunde, in: Peter Classen (Hg.), *Recht und Schrift im Mittelalter* (= Vorträge und Forschungen 23), Sigmaringen 1977, S. 131–162, bes. S. 131ff. Vergleichbare Probleme gab es

Paraphrase des Bischofs als Autoritätsperson? Die gleichen Probleme stellen sich auch, wenn die Missi dem Volk ihren Auftrag darlegen sollten⁶⁴ oder wenn von dem Verlesen eingereichter Urkunden am Hof oder vor Gericht berichtet wird, wo man freilich noch am ehesten mit der Anwesenheit von *litterati* rechnen konnte. Von Karl d. Gr. und Ludwig d. Fr. heißt es z. B., daß sie Latein fließend sprechen, Griechisch aber besser verstehen als sprechen konnten.⁶⁵ Kurz: wie Badurads Aufgabe praktisch erledigt wurde, entzieht sich unserer Kenntnis,⁶⁶ aber vielleicht gilt auch hier, was Michael Richter postulierte, „daß das Mittelalter viel weniger ‚lateinisch‘ war, als man aufgrund seiner schriftlichen Zeugnisse annehmen würde“.⁶⁷ Der negative Befund ist kein Einzelfall, denn im Gegensatz zu den Ergebnissen ist etwa auch über die Einberufung und Durchführung von Reichsversammlungen nur wenig bekannt,⁶⁸ und gleiches gilt auch für die Kommunikation des Herrschers mit den Missi und anderen Funktionsträgern in der Provinz, die nicht nur

auch bei der Missionspredigt, sofern die Missionare nicht – wie etwa die Angelsachsen – bei Stammesverwandten tätig wurden. Auf diese Probleme sei an dieser Stelle nur hingewiesen; vgl. etwa Wolfgang HAUBRICHS, *Sprachliche Differenzen und Kongruenzen zwischen Sachsen und Franken innerhalb der ‚Westgermania‘*, in: Jörg Jarnut et al. (Hg.), *Sachsen und Franken in Westfalen. Zur Komplexität der ethnischen Deutung und Abgrenzung zweier frühmittelalterlicher Stämme* (Studien zur Sachsenforschung 12), Oldenburg 1999, S. 123–142; Marek DERWICH, *...nec a risu nec a derisu se continent... Aus den Studien zur Christianisierung Europas im Frühmittelalter*, in: Franz J. Felten et al. (Hg.), *Institution und Charisma. Festschrift für Gerd Melville zum 65. Geburtstag*, Köln – Weimar – Wien 2009, S. 353–363; Peter von MOOS, *Predigten mit und ohne Sprachwunder*, ebd., S. 341–352; Stephan MÜLLER, *Mission und Volkssprache. Entwicklungen der deutschen Sprach- und Textkultur im Kontext der Christianisierung*, in: Christoph Stiegemann et al. (Hg.), *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter*, 1: Essays, Petersberg 2013, S. 111–120. Allgemeiner zum Übersetzungsproblem: Reinhard SCHNEIDER, *Vom Dolmetschen im Mittelalter. Sprachliche Vermittlung in weltlichen und kirchlichen Zusammenhängen* (Archiv für Kulturgeschichte 72), Wien – Köln – Weimar 2012, bes. S. 82ff. zur Missionspredigt, S. 99ff. zum weltlichen Bereich (ohne die hier behandelte Problematik); mit umfangreicher Belegsammlung, auch zur Missionspredigt: Volker HONEMANN – Gunhild ROTH, *Dolmetscher und Dolmetschen im Mittelalter*, in: Hana Andrášová et al. (Hg.), *Germanistik genießen. Gedenkschrift für Doc. Dr. phil. Hildegard Boková* (Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft 15), Wien 2006, S. 77–142, bes. S. 88ff. (vgl. ebd. S. 126ff.).

- 64 Vgl. etwa *Capitula de missis instruendis* (a. 829): *Ut primo nostram populo voluntatem et studium et, qua intentione a nobis sint directi, per nostrum scriptum nuntient* (MGH Capit. 2, S. 8 Z. 11f.).
- 65 Einhard, *Vita Karoli c. 25*, ed. Oswald Holder-Egger (= MGH SS rer. Germ. in us. schol. 25), Hannover 1911, S. 30; *Thegan, Gesta Hludowici imperatoris c. 19*, ed. Ernst Tremp (= MGH SS rer. Germ. in us. schol. 64), Hannover 1995, S. 200.
- 66 Eher grundsätzliche Fragen für das Spätmittelalter erörtert Ivan Hlaváček, *Kommunikation der Zentralmacht mit den Reichsuntertanen sowie fremden Mächten unter König Wenzel (IV.)*, in: Heinz-Dieter Heimann – Ivan Hlaváček (Hg.), *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1998, S. 19–30.
- 67 Michael RICHTER, *Kommunikationsprobleme im lateinischen Mittelalter*, HZ 222, 1976, S. 43–80 (u. a. zu Liturgie, Predigt, Missionspraxis in der Volkssprache). Dieser Aufsatz war nur der ‚Auftakt‘ zu einer Vielzahl einschlägiger Studien aus seiner Feder, z. B. DERS., *Oral Communication*, in: *Communicare e significare nell’alto medioevo 1* (Settimane di studio della Fondazione Centro italiano di studi sull’alto medioevo 52), Spoleto 2005, S. 447–467.
- 68 D. EICHLER, *Fränkische Reichsversammlungen*, S. 77ff.

mündlich geführt wurde,⁶⁹ aber von diesem Schriftverkehr haben sich allenfalls wenige Fragmente erhalten.⁷⁰

Überdies war das Corveyer Immunitätsgebiet kein geschlossener Block, sondern über mehrere Grafschaften verteilt.⁷¹ Man wird aber nicht annehmen wollen, daß der Bischof die Grafen einzeln aufsuchte und ‚abhakte‘. Tatsächlich war es Königsboten als den Vertretern des Herrschers erlaubt, unter Königsbann Versammlungen einzuberufen,⁷² was für die bereits existierenden *missatica* die Regel war, wenn die Missi ihren Sprengel viermal im Jahr bereisen sollten.⁷³ Sie sind folglich am ehesten das Verbindungsglied des Hofes in die Provinz, weshalb das Institut infolge des wachsenden Karolingerreichs seit Karl d. Gr. ausgebaut wurde. Vor Ort konnten die Missi Streitfälle selbständig entscheiden oder verwiesen sie nach Untersuchung zur Entscheidung an den Kaiserhof. Da eine umfassende Untersuchung zu den Missi vor der Veröffentlichung steht, können wir uns mit diesem Hinweis begnügen.⁷⁴

Andere kaiserliche Funktionsträger in der Provinz⁷⁵ werden in den Adressen von Urkunden genannt, etwa gleich in der ältesten überlieferten noch aus der Zeit des aquitanischen Königtums: „*universis fidelibus nostris episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, vicariis, centenariis, telonariis vel omnibus missis nostris discurrentibus*“.⁷⁶ Daneben werden in unterschiedlicher Dichte genannt: „*domestici, grafiones, marchiones, agentes, iuniores, vassi, vassalli*“;⁷⁷ ein *tribunus* nur einmal, der *vicecomes* nur in Spuria;⁷⁸ die namentlich

69 Schriftliche Anweisungen an die Missi sind z. B. erwähnt in: Deperdita LdF. 4, 19, 34.

70 Vgl. etwa *Astronomus, Vita Hludowici imperatoris* c. 53, ed. E. Tremp, S. 498/500; der ‚Rücklauf‘ an den Hof, *ebd.* c. 54, ed. Ders., S. 504. Vgl. den profunden Überblick von M. MERSIOWSKY, *Regierungspraxis*, S. 126ff.

71 H. H. KAMINSKY, *Corvey*, S. 31ff., 107ff., 138ff. Vgl. die Karte in Werner RÖSENER, *Zur Struktur und Entwicklung der Grundherrschaft in Sachsen in karolingischer und ottonischer Zeit*, in: Adriaan Verhulst (Hg.), *Le grand domaine aux époques mérovingienne et carolingienne* (= Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis/Centre Belge d’Histoire Rurale 81), Gent 1985, S. 173–207, bes. S. 197; auch in: *Geschichte Niedersachsens* 2/1, S. 1072.

72 Vgl. etwa *MGH Capit.* 1, S. 70 c. 34, S. 308 c. 2. Die Ladung erfolgte ggf. unter Königsbann: *MGH Capit.* 1, S. 145 c. 5.

73 *Capitulare de iusticiis faciendis* (a. 811–813) c. 8: *MGH Capit.* 1, S. 177. Zum Institut der Missi vgl. die oben Anm. 41 genannte Literatur.

74 S. KIKUCHI, *Herrschaft*.

75 Anschaulich schildert der *Astronomus, Vita Hludowici imperatoris* 3 (ed. E. Tremp, S. 290) Karls d. Gr. Maßnahmen für Aquitanien: Er stützte sich auf die Bischöfe, Grafen, Äbte und Vassi, „*eisque commisit curam regni, prout utile iudicavit, finium tutamen villarumque regiarum rurem provisionem*“. Grundlegend für das Wirken des Hofes in die Provinz mittels delegierter Herrschaft ist die oben Anm. 41 genannte Studie von Werner.

76 D LdF. 1.

77 Theodor SICKEL, *Acta regum et imperatorum Karolinorum digesta et enarrata* 1, Wien 1867, S. 177f.

78 *Tribunus*: D LdF. 82, bezogen auf die Provinz Istrien; *vicecomes*: D LdF. †42 (St-Denis), †74 (S. Zeno/Verona), †133 (Murrhardt).

Genannten hat Depreux verzeichnet.⁷⁹ Sie alle vertreten – weisungsgebunden oder in eigener Verantwortung – die Interessen des Kaisers. Letzteres gilt z. B. auch für die *actores*, die Verwalter von Königsgut. So stritt z. B. der *actor* des Fiskus Theux, Albrich, ein Freigelassener Karls d. Gr., mit dem Kloster Stablo-Malmedy um Nutzungsrechte an einem Wald,⁸⁰ doch offenbar aus eigenem Antrieb. Denn nach Untersuchung der eigens vom Hof entsandten Missi, des Pfalzgrafen Iasto und des *magister parvulorum nostrorum* Uuirnitus, entschied man gemäß der bisherigen Gewohnheit, daß Fiskus und Kloster den Wald gemeinsam nutzen könnten, wobei Rodungsarbeiten und das Anlegen von Gehöften untersagt sein sollte. Wenig später forderten die *actores* der Pfalz Ver vom Kloster St-Denis eine Weinlieferung als schuldigen Zins ein, die das Kloster bei früherer Gelegenheit zur Deckung eines akuten Bedarfs gegeben hatte, was nachfolgende Äbte beibehielten.⁸¹ D. h. aus der Sonderleistung war eine Dauerabgabe geworden, deren außerordentlicher Charakter sich im Laufe der Zeit verflüchtigt hatte und die jetzt auf Bitten des Abts und Erzkapellans Hilduin dem Kloster erlassen wurde. Als „Diener zweier Herren“ muß sich Nantharius, unter Karl d. Gr. *actor dominicus* des Fiskus Frankfurt, gefühlt haben, der im Widerspruch zu Familieninteressen Land des widonischen Eigenklosters Hornbach beansprucht hatte, zu dessen Gründerfamilie er gehörte.⁸² Nach Prüfung des Sachverhalts durch den Kaisersohn Lothar und den Grafen Matfrid wurde das eingezogene Gut restituiert, weil der *actor* keine Beweise für den Anspruch des Fiskus hatte vorlegen können. In allen drei Fällen sehen wir die *actores* selbständig die Interessen des Fiskus verfolgen, in letzterem Fall sogar gegen die Interessen des Hausklosters.

Badurads Auftrag scheint nur mittelfristig erfolgreich gewesen zu sein, denn 897 mußte König Arnolf, wie bereits erwähnt,⁸³ erneut zugunsten des Klosters einschreiten, was vielleicht wiederum nur vorübergehend von Erfolg gekrönt war. Denn aus der Tatsache, daß Abt Bovo III. 946 an dem Feldzug Ottos I. nach Frankreich teilnahm,⁸⁴ möchte Kaminsky „mit aller Vorsicht schließen, daß die Ottonen die Heerbannbefreiung Corveys, die seit 900 in den Privilegien fehlt, nicht respektiert haben“.⁸⁵

79 P. DEPREUX, *Prosopographie*.

80 D LdF. 262.

81 D LdF. 270.

82 D LdF. 219; vgl. B. MISCHKE, *Kapitularenrecht*, S. 160.

83 Oben mit Anm. 13.

84 *Annales Corbeienses ad a. 1108*, ed. Philipp Jaffé, *Monumenta Corbeiensia* (= Bibliotheca rerum Germanicarum 1), Berlin 1864, S. 42.

85 H. H. KAMINSKY, *Corvey*, S. 26. Ebd. S. 112, 115 zur Teilnahme Abt Erkenberts von Corvey an einem Kriegszug Heinrichs V. im Jahre 1108 und an dem Romzug 1110/11; s. auch Martina HALM, *Studien zum Hof Heinrichs V.*, Diss. Bonn 2015 (<http://hss.ulb.uni-bonn.de/2015/4188/4188.htm>), S. 206ff., die die Teilnahme am Zug nach Ungarn (1108) ergänzt (D H. V. 138). Frühstaufige Belege bei Günter GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten auf der Reichsheerfahrt. Studien zur*

SUMMARY**The Emperor's voice "in place"**

This paper analyses the publication and reception of imperial privileges in the early middle ages. It starts with the analysis of Emperor Louis the Pious' mandate, which he issued for his *missus*, bishop Badurad of Paderborn, in June 833. He ordered him to proclaim a privilege issued for the abbey of Corvey to those counts who had broken the rights of the abbey according to the testimony of their abbot Warin. While previous research related this order to a non-preserved imperial privilege which freed the monastery from military service, the study comes to the conclusion that in fact Louis the Pious' privilege of immunity of 823 was concerned. As there are no sources available concerning the actual execution of bishop Badurad's task, the author gives some hints of a practical nature, for example asking whether there might have been a translation of the Latin text for the illiterate counts. The author also points to similar situations regarding other early mediaeval abbeys or imperial *actores* working on their own initiative.

Reichskriegsverfassung der Stauferzeit, Diss. Frankfurt 1956 (masch.-schriftl.), Bd. 2, S. (55f.) sowie – wegen Abt Wibald – S. (57) zu Stablo.

BYL VÁCLAV II. DYSLEKTIK?¹

JOSEF ŽEMLIČKA

Otázka vzdělanosti a gramotnosti českých panovníků nepatří k častým tématům. Necháme-li stranou romantizující představy o výchově svatého Václava na Budči, teprve s Karlem IV. má v obecném povědomí začínat kontinuální řada králů ovládajících řeč psaného i čteného písma. Přesto nebyl první. Ničím zvláštním neupoutal Jindřich Břetislav (1193–1197), výhonek jedné z vedlejších přemyslovských linií, od mládí předurčený k církevní kariéře. Byl vyslán na studia do Paříže (*qui Parisius nuper redierat, ubi profecerat in bonum clericum*) a v roce 1182 skutečně usedl na pražský biskupský stolec. Po první neúspěšné vládě Přemysla Otakara I. se v roce 1193 stal knížetem, aniž by se vzdal biskupské hodnosti. V jedno spojil dvě, proto kníže-biskup. Jaksi mimoděk se stal prvním gramotným pražským vládcem, o němž se dochovala povědomost. Na to, že *satis literatus* byl někdejší znojemský údělník a nakonec i pražský kníže Konrád II. Ota (1189–1191), vzpomíná při jeho úmrtí Gislebert Henegavský. Co tím měl na mysli, uniká.²

Víc by se chtělo vědět o míře vzdělání českých králů 13. století, avšak narativní prameny si jich všímají až po jejich nástupu k moci. I poté se věnují jejich zbožnosti, mravům nebo politické a vojenské činnosti. Z toho mála, co probleskne, se dá shrnout, že výchova malých princů i panských synků se nesla v ideách dvorské a rytířské kultury. Vzdělanost, neřkuli učenost, do vzorce užitečnosti nepatřila. Nepřiznává se ani nepopírá. Prostě z vlastností králů uniká. Na druhé straně je praktický styk s dvorským okolím vybízel, aby si osvojili němčinu, módní řeč literátů, minnesängrů a vůbec dorozumívací prostředek „urozené“ střední Evropy.³

U Přemysla Otakara I., který ještě završoval „knížecí dobu“, chybí o jeho schopnosti číst a psát jakákoliv povědomost, i dílčí gramotnost se u něj stěží nechá doložit. Ani u Václava I. a Přemysla Otakara II. o tom nic nesvědčí.

1 Studie vznikla v Historickém ústavu AV ČR v. v. i. s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace (RVO: 67985963).

2 *Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, in: FRB II, ed. Josef Emler, Praha 1874, s. 478, ke Konrádu Otovi s odkazem na zdroj Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, s. 1122n.

3 O výchově urozených chlapců naposledy Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Martin HOLÝ – Tomáš STERNECK – Jan ZELENKA a kol., *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019, s. 274–277.

V *Pokračovatelích Kosmy* sice defiluje výčet ctností „zlatého krále“, opřený o jeho mimořádnou zbožnost, jiné obrazy ho ukazují jako vzor rytířství. Přeskočíme-li Václava II., tak poslední přemyslovský král Václav III. měl hovořit čtyřmi jazyky, totiž latinsky, německy, uhersky, tj. maďarsky, a česky (*quatuor idiomata: Latinum, Teutonicum, Ungaricum, Bohemicum eleganter loquens*), ani Petr Žitavský mu však při vši chvále nepřiznal žádný stupeň gramotnosti. Po letmých vládách Rudolfa Habsburského a Jindřicha Korutanského zapustil kořeny v království teprve Jan Lucemburský. Jeho poslední zásadní biografie shrnuje, že „jeho výchova [...] patrně byla orientována francouzsky“. I tady chybí konkrétní. Kruh se uzavírá Karlem IV.⁴

Zatímco osobnostní profily většiny posledních Přemyslovců se musí pracně těžít z úryvků a nepřímých domácích i zahraničních indicií, dočkal se Václav II. nadobytě důkladného pohledu. Máme na mysli Zbraslavskou kroniku, jeden z vrcholů českého středověkého kronikářství. První část tohoto obsáhlého díla sepsal Ota Durynský a v mnohem širším záběru pokračoval Petr Žitavský, který historii nejen „svého“ kláštera, ale celé země dovedl k počátkům markraběte Karla, pozdějšího Karla IV. Oba cisterciáci, oba „Němci“ a zbraslavští opati, se v prostředcích i pojetí v leccems liší, starší Otův text v zatím ještě nezpřesněné míře upravoval generačně mladší Petr. Smysl a záměr sepsání je veskrze čitelný, totiž oslavit Zbraslavský klášter i jeho fundátora, v dalším rozměru lucemburskou dynastii a propojit ji s domácí královskou memorií. Pokud se dotkne konce přemyslovského a počátku lucemburského období, musí se s obsáhlým zbraslavským dílem vyrovnávat široký záběr českého, polského, německého i rakouského bádání.⁵

Oba zbraslavští tvůrci v časové přímce svědomitě hromadili fakta a doklady, které utvrzovaly jejich taktický záměr, totiž představit Václava jako výjimečnou osobnost spějící svým konáním ke svatosti. Po králově smrti nechybí ani zázrak u jeho hrobu (oslepnutí hanobitele). Vše podstatně míří k Václavově zbožnosti, štedrosti, státnické moudrosti i rozvážnosti. Historikové to

4 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: FRB IV, ed. Josef Emler, Praha 1884 (dále Chron. Aul. Reg.), I. 84, s. 106, k prvnímu Lucemburkovi na českém trůnu Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018, s. 34.

5 Práci a specializovaných studií ke Zbraslavské kronice se nahromadila řada, z novějších titulů, kde jsou další odkazy, v přísné selekci Robert ANTONÍN, *Chronicon Aulae Regiae – neúspěšný pokus o ustavení oficiální paměti na poslední Přemyslovce*, in: Martin Nodl – Piotr Węcowski (ed.), *Memoria et damnatio memoriae ve středověku*, Praha 2014 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 15), s. 91–106; TÝŽ, *Druhý život Zbraslavské kroniky v historiografické reflexi od 14. do 18. století*, MHB 20/1, 2017, s. 85–119; Marie BLÁHOVÁ, *Cisterciáci a historická kultura ve středověku*, MHB 20/1, 2017, s. 7–22; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Ota Durynský, zbraslavský opat a kronikář*, MHB 20/1, 2017, s. 39–58; Anna PUMPROVÁ, *Svědectví autografu o práci Petra Žitavského s textem Zbraslavské kroniky*, *Časopis Matice moravské* 131, 2012, s. 239–263; TÁŽ, *Žebrák místo lékaře. O přínosu nové edice Zbraslavské kroniky k jejímu využití jako historického pramene*, MHB 20/1, 2017, s. 59–84, monograficky k Petrovi Běla MARANI-MORAVOVÁ, *Peter von Zittau. Abt, Diplomat und Chronist der Luxemburger*, Ostfildern 2019.

s kritickým vděkem přijímají, žádný domácí pramen (snad kromě legend) se zatím tak důkladně nevěnoval jedné osobě. Někdy se král mění v takřka nadlidskou bytost, kdy při všem vládním starání se zvládne ještě šestnáct, někdy i dvacet a více mší za den. Jako by den neměl 24 hodin. Pouze ojedinele se vůči královu chování ozve zaváhání, podprahová výtka či osten. Jako v příběhu o knězi Alexiovi, který využil královny až téměř dětinské důvěřivosti, nebo když Václav z pomsty nechal zbavit života příbuzné Závíše z Falkenštejna, zajaté na kterémisi polském hradě během tažení do Hnězda v roce 1300. Pokud se král mýlil nebo jeho politika selhala, jako v Uhrách v létě 1304, raději oba kronikáři mlčí.⁶

Mohli bychom dlouze hodnotit i jiné scény z Václavova života, které předestírají Ota Durynský i Petr Žitavský. Není to však náplní, jen užitečnou kulisou ohlášeného tématu. Jakýmsi antipólem zbraslavského líčení, začínaje Václavem I., Přemyslem Otakarem II. a v pokračování Václavem II. i jeho krátce vládnoucím nástupcem, se stává jiné a ve verších středověké němčiny sepsané dílo. Jeho tvůrcem byl Otokar ouz der Geul, známý jako Otokar/Otacher Štýrský. Patřil k ministeriálům z okruhu sekovských biskupů a Lichtenštejnů a jeho obří spis o bezmála 100 000 verších se k velkým Přemyslovcům hlásí v momentech, kdy se jejich cesty zkrížily s Habsburky, jmenovitě s římskými králi Rudolfem a Albrechtem. Zatímco Přemyslovi podsouvá Otacher nezdravou touhu po moci a krutost, jeho syn Václav se v poetových rytmech vyznačuje na odiv vystavovanou marnotratností, velikášstvím a nestřídmou okázalostí. Nicméně z více než stovky, možná tisíce popisných veršů neplyne nic podstatného o jejich vzdělání a gramotnosti.⁷

Takže zůstává hlavně zbraslavské sepsání jako nejvážnější narativní zdroj o konání a zájmech Václava II. K jeho pozoruhodným vlastnostem, kromě silné zbožnosti a leckdy v propojení s ní, měla patřit králova nevšední hloubavost. Král se prý zajímal, a není proč tomu v hlavních rysech nevěřit, také o jiné formy křesťanství, než byly latinské a „římské“ obyčeje. Rád naslouchal obřadům i v „řeckém, někdy i slovanském jazyce“ (*suo ritu in greco, quandoque eciam in slauico idiomate*), na pražském dvoře se střídali kněží a řeholníci z různých

6 Z novějších pokusů nastínit králův profil Josef ŽEMLIČKA, *Panovníci z rodu Přemyslovců*, in: Martin Nodl - František Šmahel (ed.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 49–55; Markéta DLOUHÁ, *Rex Pius et Largus. Das Bild Wenzels II. in der Königsaal Chronik*. in: Rudolf Schieffer - Jarosław Wenta (ed.), *Die Hofgeschichtsschreibung im mittelalterlichen Europa*, Toruń 2006, s. 128–146; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007, s. 223–233; Libor JAN, *Václav II. Král na stříbrném trůnu 1283–1305*, Praha 2015, s. 525–549.

7 *Ottokars österreichische Reimchronik*, in: MGH, *Deutsche Chroniken 5/1–2*, ed. Joseph Seemüller, Hannoverae 1890, k postavě Otachera a jeho dílu se již nahromadila porůznu rozptýlená literatura, zdrojem vědomostí zůstávají Maja LOEHR, *Der Steirische Reimchronist: her Otacher ouz der Geul*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 51, 1937, s. 89–130; TÁŽ, *Der steirische Reimchronist - ein österreichischer Geschichtsschreiber des Mittelalters*, Wien 1946; Ursula LIEBERTZ-GRÜN, *Das andere Mittelalter. Erzählte Geschichte und Geschichtserkenntnis um 1300. Studien zu Ottokar von Steiermark, Jans Enikel, Seifried Helbling*, München 1984.

koutů křesťanského světa. Dílem to dokládají i listiny. Mezi těmito lidmi by se našli i „heretici“ a „schismatici“, proti nimž vystupovala papežská kurie. Dobře to zapadá do Václavových snah pěstovat *image* široce rozkročeného křesťanského vládce, jenž křesťanstvo nerozděluje, nýbrž spojuje. Nezůstávalo při tom. Ota Durynský expresivně popsal, jak si Václav od mladosti nechával předčítat z Písma a svatých knih. A s „teology hovořil o dějinách, s právníky o případech, s lékaři o lécích proti nemocem“. Všechno měl „odposloucháno“, i proto mohl vést diskuse se znalci. Ve zbraslavském pojetí měl Václav všeobecný, téměř „renesanční“ rozhled, ovšemže s notnou mírou nadsázky. Jistěže nemohl být takovým „specialistou“, aby se například autorsky podílel na Horním zákoníku (*Ius regale montanorum*), jak se někdy uvažovalo.⁸

Ota Durynský klade velký důraz na královu „paměť“, která měla zdolávat všechny překážky. Václav tím vyrovnával jeden deficit. První ze zbraslavských autorů totiž hned ve trojím obratu přiznal, že král „neznal základy písma“ (*cum litteras non noverit; quod licet elementa litterarum non nosceret; qui elementorum noticiam non habuit*). V dobovém pojetí byl *illiteratus*, tedy člověk neznalý čtení a psaní, jedním slovem negramotný. U králů 13. století nic nevšedního, přesto měl cisterciák Ota potřebu tuto okolnost zdůraznit a tím víc vyzdvihnout jednak královu dobrou paměť, jednak vrozenou bystrost a schopnost svádět své poznatky do praktické roviny.⁹

Jak vysvětlit králův zájem a zbraslavskými autory zdůrazňovanou touhu po vědění na jedné straně a takový deficit, jakým byla neschopnost číst a psát, na druhé straně? Vždyť přístup k elementární gramotnosti se v té době do široka otvíral, nebyla ničím výjimečným. Zatímco v 11. a 12. století zůstávalo vzdělání stále ještě vyhrazeno kléru a duchovním, od poloviny 13. století se laika zvedala, patrně víc, než se obecně soudí. Vedle domácích školských zařízení, soustředěných zejména v pražském centru a vybraných kapitulách, se geometrickou řadou množí cesty zájemců na italské a francouzské univerzity (Bologna, Padova, Paříž), ve městech i v celé společnosti narůstala poptávka po gramotnosti. V pokročilejších částech latinského světa pronikala i mezi pomazané hlavy, obecně vládce a knížata.¹⁰

8 *Chron. Aul. Reg. I. 51, s. 61n.* Ohledně Horního zákoníku je problematické autorství samotného Gozzia, jeho podíl připouštěl Josef ŠUSTA, *České dějiny, II.1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědičství*, Praha 1935, s. 528, nověji Marie BLÁHOVÁ, *Intelektuálové na dvoře posledních Přemyslovců*, in: Dana Dvořáčková – Jan Zelenka (ed.), *Dvory a rezidence ve středověku. II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008 (= MHB, Supplementum 2), s. 396, s odstupem Guido Ch. PFEIFER, *Ius regale montanorum. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Rezeptionsgeschichte des römischen Rechts in Mitteleuropa*, Ebelsbach 2002, s. 17–20, se skepsí Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014, s. 373n.; L. JAN, *Václav II.*, s. 521n.

9 *Chron. Aul. Reg. I. 32, s. 39n.*

10 Z novějších souhrnů o stavu vzdělanosti Marie BLÁHOVÁ, *Pražské školy předuniverzitního období*, *Documenta Pragensia* 11, 1993, s. 26–39; Ivan HLAVÁČEK, *Grundzüge der Schrift- und Bibliothekskultur im böhmischen Staat des 13. Jahrhunderts*, in: Jan A. Aertsen – Andreas Speer (ed.),

Při popisovaných rozumových schopnostech by pro jinošského i dospělého Václava nemělo být dosažení takové dovednosti vůbec obtížné. Sám Václav kromě mateřštiny hovořil plyně latinsky a německy, takže jazykové nadání rozhodně nepostrádal. Trochou píle by hloubavý mladík, který si jistě rád listoval v pěkně iluminovaných rukopisech s biblickými náměty (a z Bible si také nechával předčítat), mohl svůj nedostatek hravě dorovnat. A přesto setrval u pasivního, byť pohodlného „odposlouchávání“. I tři milostné básně čili písně z proslulého heidelberského rukopisu Manesse, které mu bádání s větší nebo menší jistotou připisuje a skrze něž měl také český král vstoupit do výběru uznávaných minnesängerů, by musel verš za veršem diktovat opisovačům. Jaksi vynuceně by se s nimi musel dělit o své duševní vjemy a pocity. Jistě, patřili by k jeho důvěrnému okruhu, avšak právě milostná poezie jako žádný jiný literární útvar náleží k výsostným oblastem ducha, kde se nejlépe daří osamocení a niternému rozjímání.¹¹

Přes 150 let se vedou diskuse, jestli Václav II. tyto písně čili básně opravdu složil či nesložil a zda by se neměly raději spojovat s královým dědem Václavem I., který též proslul styky s „pěvci lásky“ a jejich podporou. Sérii vážnějších článků a studií zahájil Julius Feifalik (ale i on měl v tomto ohledu předchůdce) a od té doby se téma rozhojnilo o řadu položek. Problém je o to citlivější, že se váže i k určení známé majestátní královny postavy v témže rukopisu, kde napsal „*künig Wenzel von Behein*“ explicitně neříká, o kterého z českých Václavů jde. O Václavovi II. se po kolech diskusí již nepochybuje, zda mu však připisat tři dotčené básně, se stále váhá. Přední znalec dvorské kultury Joachim Bumke je s ohledem na jejich ráz vřadil k tvorbě „starého stylu“. V minulosti se však polemiky rozvíjely ještě v dalších směrech. Poznámky o *illiteraci* Václava II. posloužily Bertholdu Bretholzovi nejen k tomu, aby nad královým intelektem vyřkl tvrdý ortel. Nejenže mluví o analfabetovi, který tři tak půvabná dílka sám nebyl schopen stvořit ([...] *verträgt sich nicht mit der Vorstellung, dass er diese drei reizvollen Gedichte selber geschaffen haben soll.*), navíc mu odepřel i tvůrčí vládní samostatnost. Za jeho úspěchy měli stát cizí, převážně němečtí poradci. Odmítavá reakce Josefa Šusty se dostavila. Ohledně tří „heidelberských“ skládání (některá jsou dílem známa i odjinud) se dnes bádání obezřetně kloní k důvěře ve Václavovo autorství.

Geistesleben im 13. Jahrhundert, Berlin – New York 2000, s. 527–539, k účasti českých studentů na zahraničních univerzitách po Ferdinandovi Tatrovi Marie BLÁHOVÁ, *Studenten aus den böhmischen Ländern in Italien im Mittelalter. Die Premyslidische Zeit*, Civis studi e testi 17, 1993, s. 153–176, o studentech práva v Bologni, kteří se hlásili k německé „natio“ (a v tom i český „národ“), s jejich soupisem Jürg SCHMUTZ, *Juristen für das Reich. Die deutschen Rechtsstudenten an der Universität Bologna 1265–1425*, 1. Text, 2. Personenkatalog und Ortsregister, Basel 2000.

11 Ve středohornoněmeckém originále jsou tyto básně otištěny na více místech, česká translace Moravo, *Čechy, radujte se!* (Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců), uspořádali Václav Bok a Jindřich Pokorný, Praha 1998 (= *Litteraria Germano-Austro-Bohemica* 1), s. 185–191.

Řešení, pokud bude někdy jisté, nepochybně spočíne na bedrech lingvistiky a literárněvědných rozborů. I pokud však Václavovi II. z opatrnosti básnické vavříny nepřiznáme, zůstává sám fakt zanesení českého krále do kolekce pěvců shromážděných v Manesse (český král hned na prvním místě) sdělným signálem o důstojné pozici pražského dvora v kulturním světě němec-kojazyčné literární tvorby.¹²

Ať tak či onak, není teď pro nás podstatné, zda Václav II. skládal, nebo neskládal lyrické básně. I v kladném vyznění by byl odkázán na pomoc druhých osob. Jako zeměpán v roli minnesängra by ostatně nebyl sám, v rukopisu Manesse se podobná čest přiznává braniborskému markraběti Otovi IV. se Šípem a vratislavskému knížeti Jindřichovi IV. Probovi, Václavovým současníkům, oběma s blízkými a navíc příbuzenskými vazbami na českou politiku a pražský dvůr.¹³

Co je jisté, pro mladé prince a budoucí knížata a krále nebyly ještě ve 13. století učenost a zvládnání písma ničím obligatorním. Nepatřily k nezbytné vladařské výzbroji, ba v povědomí se chápaly jako něco málo rytířského, co z přirozenosti náleží kněžím a mnichům. Jejich pedagogy to nezatěžovalo, protože tyto mezery po generace vyplňovali vzdělaní a poučení důvěrníci z řad dvorského kléru. Pokud šlo o ryze vládní a technické záležitosti, byli tu notáři a protonotáři, kteří spojovali panovníka s provozem a náplní kanceláře, bazální složky správního a řídicího aparátu. Právě za Václava II. dosáhla královská kancelář značné členitosti a se svou profesně rozrůzněnou hierarchií patřila k aktivním nástrojům královny vůle.¹⁴

12 Z palety titulů Julius FEIFALIK, *Über König Wenzel von Böhmen als deutschen Liederdichter und über die Unechtheit der altböhmisches Píseň milostná krále Václava I. Zwei literar-historische Studien*, in: *Sitzungsberichte der philos.-hist. Klasse der Kais. Akademie der Wissenschaften* 25, 1858, s. 326–379, který se ještě musel vyrovnávat s Hankovými podvrhy. Do řady veršujících minnesänggrů dnes řadí Václava II. a k jeho autorství se přiklání Joachim BUMKE, *Mäzene im Mittelalter. Die Gönner und Auftraggeber der höfischen Literatur in Deutschland 1150–1300*, München 1979, s. 202; TÝŽ, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München⁸ 1997, s. 667n.; Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989, s. 239–248; Reinhard SCHNEIDER, *Vom Dolmetschen im Mittelalter. Sprachliche Vermittlung in weltlichen und kirchlichen Zusammenhängen*, Wien-Weimar-Köln 2012, s. 54, z české produkce Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 234–235; Sylvie STANOVSKÁ, *Rozkvět literatury v českých zemích*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (ed.), *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*, Praha 2014, s. 65n., důvodně opatrněji L. JAN, *Václav II.*, s. 439. K polemice o Václavově intelektu Berthold BRETHOLZ, *Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden (1306)*, München-Leipzig 1912, s. 545; TÝŽ, *König Wenzel II. von Böhmen – ein Minnesänger?*. *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 17, 1913, s. 250–258, v reakci Josef ŠUSTA, *Skládal Václav II. básně milostné?*, ČČH 21, 1915, s. 217–244.

13 Hans-Joachim BEHR, *Landesherren als Minnesänger. Zur Lieddichtung Markgraf Ottos IV. von Brandenburg (mit dem Pfeil), Herzog Heinrich IV. von Breslau und König Wenzels II. von Böhmen*, *Jahrbuch der Oswald-von-Wolkenstein-Gesellschaft* 6, 1990/1991, s. 85–92.

14 K Václavově kanceláři stále patří k základu Miloslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – Ludmila SULITKOVÁ, *Panovnícká kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, SAP 24, 1974,

Pak záleželo na osobním přístupu a zájmu každého z řad nejvýše privilegiovaných, jak s nabídkou naloží, zda si psané slovo aktivně nebo pasivně (nejlépe obojí) osvojí. Právě Václav by k takovým zvědavým vládcům typově náležel. Alespoň v duchu zbraslavských líčení, třebaže jejich nadměrnou chválu bereme s rezervou. Bez bezděčné poznámky Oty Durynského o králově *illiteraci* bychom možná Václava, i v kontextu celkového vyznění jeho kodifikačního a vzdělanostního úsilí, bez velkého rozmýšlení vřadili do vlny prvních gramotných českých vládců. Povinně ho k tomu nic nenutilo, až nástupem 14. století se ledy počaly lámat. V té chvíli již prošla idea křesťanského vládce sítím abstraktních představ z oblasti politických teorií, začínaje antickými a raně křesťanskými mysliteli až po novou recepci Aristotela a filozofický vklad Tomáše Akvinského. Raně středověký *rex sacerdos* mizel a král jako takový vystupuje ve více rolích, také jako *rex litteratus*. Ačkoliv české prostředí reagovalo na takové impulzy opožděně, jejich ideje podprahově působily. I ve střední Evropě se starší konzervativní tradice propojovala s novými nároky nejen na pružnější způsob vlády, ale také na vzdělání panovníků i společenské elity. Měnily se v požadavky, které se slušelo naplňovat. Byla to dlouhá cesta, jejíž okraje lemují tak řečená „knížecí zrcadla“ jako specifický literární druh, protkávaný „poučeními“ a „radami“. Nepřekvapí, že bod o potřebě vzdělání pro obecně respektovaného vládce chybí v údajném naučení krále Rudolfa Habsburského jeho zeti Václavovi. Vždyť i tuto vsuvku, blízkou jakémusi „knížecímu zrcadlu“, sestavoval Ota Durynský. Ale jasné výzvy ke vzdělání knížat a korunovaných hlav nezazněly ani v poučeních takových aristotelských učenců, jako byli augustinián Aegidius Romanus (1243–1316), který sepsal „knížecí zrcadlo“ pro francouzského krále Filipa IV. Sličného, či řezenský kanovník Konrád z Megenberku (1309–1374) v pasážích svého spisu *Yconomica*. Tak třeba Aegidius klade důraz na skromnost, statečnost, mužnost, uměřenou štedrost i další vlastnosti ideální morálky. Obtížně zatím hledáme důrazný apel na moudrost plynoucí ze vzdělání.¹⁵

Jistěže se člověk středověku a jeho myšlenkové pochody i morální bariéry nedají poměřovat optikou dneška. Ani Václav, který mohl setrvávat na zvyklostech předků a odpírat si, co by ho možná jinak vábilo. Ale doba byla přece už jiná a Václav, dispozičně tíhnoucí k požitkům ducha (aniž by se zříkal

s. 261–365, z aktuálních souhrnů Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011, s. 46–49; L. JAN, *Václav II.*, s. 412–417.

15 *Chron. Aul. Reg.* I. 34, s. 43n. Vývoj profilu panovnické moci a genezi politických teorií ve středověkém světě nabídl Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*, Praha 2013 (= Edice Česká historie 28), s. 11–54, pro české poměry třeba doplnit Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky českého politického myšlení*, in: Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček, *Politické myšlení raného křesťanství a středověku*, Praha 2011 (= Dějiny politického myšlení II.1), s. 404–446. K pojetí edukace podle Aegídia a Megenberka Lenka BLECHOVÁ, *Výchova dítěte podle knížecích zrcadel. Jiljí Římský a Konrád z Megenberku*; in: Dana Dvořáková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 21–30.

tělesných radostí), by stěží odolal lákadlu proniknout do tajů čtení a psaní. Stěží se asi spokojíme s myšlenkou, že Ota Durynský nemusel vědět všechno. Jeho výrok o *illiteraci*, sám o sobě nijak pejorativní, se opíral ne-li o osobní poznatek, tak o sdílenou paměť dvora, možná v prolnutí obojího.¹⁶

Co však Václavovi, možná kromě jistých předsudků, bránilo, aby se s „písmenky“ blíže seznámil?

Nabízí se prosté, jednoduché a snad schůdné vysvětlení. Václav mohl trpět dost těžkou formou dyslexie, pod níž se skrývá celý soubor dalších poruch spojených s vrozenými obtížemi při čtení, potažmo psaní (dysgrafie). Podle definice schválené Světovou neurologickou federací 4. dubna 1968 v Dallasu (USA) je specifická vývojová dyslexie „poruchou projevující se neschopností naučit se číst, přestože se dítěti dostává běžného výukového vedení, má přiměřenou inteligenci a sociokulturní příležitost“.¹⁷ Takové vymezení lze dále rozvádět a v základních příznacích a rysech postihuje i Václavův problém. Dyslexie nijak nesouvisí s úrovní rozumové schopnosti, i vysoce inteligentní člověk může vykazovat její odstupňované varianty. Václav, vykořeněný v raném a jinošském dětství z rodinného kruhu, mohl trpět ozvuky duševních strážní, které se projevíly tímto oslabením.¹⁸

Může to samozřejmě být jen skromná hypotéza, pokoušející se sladit zbraslavský text s poznatky o králově charakteru. Nic podstatného jí neprotiřečí, přesto zůstává jen námětem v košatém poznávání Václavovy složité osobnosti i atmosféry pražského dvora.

SUMMARY

Was Wenceslaus II dyslexic?

One of the most notable figures of mediaeval Bohemia was King Wenceslaus II (1283–1305), who also acquired the Crown of Poland in 1300. A lot of information on his personality was given in the Zbraslav Chronicle, the work of two Cistercian authors from the first third of the 14th century (Oto von Thüringen, Peter von Zittau). Both authors were admirers of the King, and their words should be taken carefully and with the application of critical thought. Although the Chronicle describes Wenceslaus as someone bright and intelligent from a young age who through personal diligence acquired a broad perspective in various scientific disciplines, on the other hand it acknowledges

16 K poznání rozrůzněnosti středověké společnosti v její mladší fázi ve „stavy“ či „profese“ sehrál důležitou inspirační roli sborník *Středověký člověk a jeho svět*, ed. Jacques Le Goff, Praha 1999 (překlad z italského originálu).

17 Carsten ELBRO, *Reading-Listening Discrepancy Definitions of Dyslexia*, in: *Problems and Interventions in Literacy Development*, Dordrecht 1998, s. 129. Viz též následující poznámka.

18 K dyslexii lze očitovat řadu definicí, mezi jinými Zdeněk MATĚJČEK, *Vývojové poruchy čtení*, Praha 1974, s. 5; TÝŽ, *Tři nové definice dyslexie*, in: *Specifické poruchy učení a chování*, Praha 1994, s. 8n.; Olga ZELINKOVÁ, *Poruchy čtení*, Praha 1994.